

This programme is funded
by the European Union

RAPORT VLERËSIMI

DHUNA NDAJ GRAVE E VAJZAVE NGA KOMUNITETE TË PAFAVORIZUARA
- NJË VËSHTRIM MBI FENOMENIN E DHUNËS NDAJ GRAVE E VAJZAVE
NGA KOMUNITETET ROM, LGBT DHE ATYRE ME AFTËSI TË KUFIZUARA NË
BASHKITË, ELBASAN, VLORË, TIRANË DHE SHKODËR

Grupi i Ekspertëve:

Av. Entila Zyba
Dr. Blerta Çani
Manjola Veizi
Xheni Karaj

@ UNWOMEN

Tiranë, Qershor 2018

Ndalohet shitja apo përdorimi i këtij raporti për qëllime përfitimi

Ky studim u realizua përmes programit „Fund Dhunës ndaj Grave në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi. Zbatojmë Standartet, Ndryshojmë Mendësitë“, financuar nga Komisioni Evropian dhe zbatuar nga UN Women.

Mendimet e shprehura në këtë studim u përkasin autorëve dhe nuk përfaqësojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e UN Women apo të Komisionit Evropian.

PASYRA E LËNDËS

Lista e Shkurtimeve	4
Lista e Tabelave	5
I. Përmbledhje ekzekutive.....	6
II. Hyrje	8
III. Raporti Grevios dhe rekomandimet për Qeverinë Shqiptare për të garantuar të drejtën për tu mbrojtur nga ngacmimi, dhuna dhe abuzimi për gratë që u përkasin grupeve të pafavorizuara.	12
IV. Metodologjia	13
Procesi	13
Pjesëmarrësit.....	13
Instrumentat	14
Kufizime të Studimit.....	15
V. Rezultate	16
V.1 Dhuna ndaj grave dhe vajzave nga të tre komunitetet, nën këndvështrimin e institucioneve përgjegjëse dhe shërbimeve	16
V.1.1 Dhuna ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara	20
V.1.2 Dhuna ndaj grave e vajzave të komunitetit LGBT	23
V.1.3 Dhuna ndaj grave dhe vajzave të komunitetit Rom.....	25
V.2 Shkaqet e numrit të ulët të denoncimeve të rasteve të dhunës, nga gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom dhe ai LGBT.....	27
V.3 Përshtatshmëria dhe disponueshmëria e institucioneve/qendrave/organizatave/ ofruese të shërbimeve, në lidhje me gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara	28
VI. Konkluzione	30
VI.1 Konkluzione për gratë me aftësi të kufizuara.....	30
VI.2 Dhuna ndaj grave dhe vajzave të komunitetit Rom	31
VI.3 Dhuna ndaj grave e vajzave të komunitetit LGBT	31
VII. Rekomandime	33
VIII. Referenca	36

SHKURTIME

Aleanca LGBT	Aleanca kundër Diskriminimit të Komuniteti LGBT
BE	Bashkimi Evropian
CEDAW	Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave
DHF	Dhunë në familje
DRSH	Drejtoritë Rajonale Shëndetësore
DHKG	Dhunë ndaj grave
ECHR	Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut
FSHDPAK	Fondacioni Shqiptar për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara
GREVIO	Grupi i Ekspertëve për Veprim kundër Dhunës ndaj Grave dhe asaj në Familje
KDPAK	Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara
MMSR	Ministria e Mirëqënies Sociale dhe Rinisë
MSHMS	Ministria Shëndetësisë e Mbrojtjes Sociale
OSIGj	Orientimi Seksual dhe Identiteti Gjinor
QSUT	Qendra Spitalore Universitare Tiranë
KSHNJ	Komisioni Shtetëror i Ndihmës Juridike
KRS	Kirurgji për ricaktimin e seksit
LGBT	Shkurtim për “lesbikë, gej, biseksualë, transgjisorë”
LGBTI	Shkurtim për “lesbikë, gej, biseksualë, transgjisorë, intersex”
LBT	Shkurtim për “lesbikë, biseksualë, transgjisorë”
LBTI	Shkurtim për “lesbikë, biseksualë, transgjisorë, intersex”
LDHF	Ligji për Dhunën në familje
LMD	Ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi
QDGR	Qendra për të Drejtat e Grave Rome
SDG	Objektivat për Zhvillim të Qëndrueshëm
TRA	Qasje në teknologjinë e riprodhimit të asistuar
SKBGJ-DHBGJ&DHF	Strategjia Kombëtare për Barazinë Gjinore, Reduktimin e Dhunës me Bazë Gjinore dhe Dhunës në Familje
UNDP	Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara
UN WOMEN	Agenca e Kombeve të Bashkuara për Barazinë Gjinore dhe Fuqizimin e Grave

LISTA E TABELAVE

Tabela 1.	Pjesëmarrësit nga institucionet dhe qendrat e shërbimeve	13
Tabela 2.	Shpërndarja gjeografike e pjesëmarrësve nga institucionet	14
Tabela 3.	Institucionet rajonale e lokale, sipas fushave të tyre të ekspertizës.....	14
Tabela 4.	Numri i rasteve të dhunës për gra nga të treja komunitetet, të identifikuar nga institucionet e përfshira në studim	17

I. PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Fondacioni Shqiptar për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (FSHDDPAK) në bashkëpunim me Qendrën për të Drejtat e Grave Rome (QDGR) dhe Aleancën kundër Diskriminimit të Komunitetit LGBT (Aleanca LGBT), që prej Janarit 2018, janë bashkuar në zbatimin e projektit “Promovimi i të drejtave të grave, nga grupet e pafavorizuara, për informim mbi shërbimet e ofruara për gratë e dhunuara, dhe për akses në këto shërbime”, i cili zhvillohet në kuadër të programit rajonal kunder dhunës ndaj grave në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi :«Zbatojmë Standartet, Ndryshojmë Mendësitë”, financuar nga Komisioni European dhe zbatuar nga UN Women. Objektivi i këtij projekti është të fuqizojë gratë dhe vajzat nga komuniteti Rom, ai LGBT si edhe ato me aftësi të kufizuara në rajonet e Tiranës, Elbasanit, Shkodrës dhe Vlorës, të cilat kanë përjetuar apo janë në rrezik të përjetojnë diskriminim dhe dhunë, në mënyrë që të kenë akses në shërbime cilësore.

Vlerësimi “Dhuna ndaj grave e vajzave nga komunitete të pafavorizuara-Një vështrim mbi fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave nga komunitetet Rom, LGBT dhe atyre me aftësi të kufizuara”, vjen në kontekstin e përpjekjeve të bëra në drejtim të përafrimit të kuadrit ligjor dhe politik lidhur me trajtimin e fenomenit të dhunës ndaj grave e vajzave nga të tre komunitetet pjesëmarrëse në këtë vlerësim. Qëllimi i tij është të hedhë dritë mbi fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave nga të tre komunitetet, në të katër Bashkitë bashkitë ku zbatohet projekti, duke e analizuar fenomenin si nga këndvështrimi i institucioneve përgjegjëse dhe ofruesve të shërbimeve, ashtu edhe nga këndvështrimi i vetë grave e vajzave. Rezultatet e tij do të orientojnë fazat e mëtejshme të projektit, të cilat do të fokusohen në informimin, ndërgjegjësimin, përmirësimin e kapaciteteve të antarëve nga të tre komunitetet e pafavorizuara, ofruesve të shërbimeve dhe institucioneve përgjegjëse.

Për realizimin e këtij vlerësimi u përdor një metodologji e llojit cilësor, ku u kombinua rishikimi dhe studimi i

dokumentave ekzistuese¹ (desk review) me punën në terren, përmes intervistave të thelluara apo grupeve të fokusuara. Për realizimin e tij, u intervistuan 91 pjesëmarrës, përmes intervistave dhe grupeve të fokusuara në të katër bashkitë e përfshira në projekt. Pjesëmarrësit në studim ishin 27 institucione, organizata dhe ofrues shërbimesh, të cilët kanë në përgjegjësi dhe në fokus trajtimin e fenomenit të dhunës ndaj grave e vajzave në katër rajonet e përfshira. Përmes grupeve të fokusuara dhe intervistave dhanë mendimin e tyre edhe 26 gra e vajza me aftësi të kufizuara, 26 anëtarë të komunitetit rom, prej të cilëve 5 burra, si edhe 12 anëtarë të komunitetit LGBT.

Instrumentat e përdorur, synuan të mbledhin informacion mbi: (a) statistikën që institucionet mbledhin në lidhje me rastet e grave dhe vajzave nga të tre komunitetet në fokus të këtij vlerësimi; (b) veprimet e ndërmarra nga këto institucione për parandalimin dhe mbrojtjen nga dhuna të vajzave e grave nga të treja komunitetet; (c) disponueshmëria e shërbimeve ekzistuese për trajtimin e nevojave të veçanta të grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komunitetet Rom dhe LGBTI si edhe kapaciteti i punonjësve të tyre në këtë drejtim; (d) aksesueshmëria në mjedise, informacion, komunikim në qendrat ekzistuese të shërbimeve për dhunën ndaj grave. Nga institucionet, u kërkua gjithashtu të ndanin informacion edhe mbi rastet e trajtuara prej tyre të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre të komuniteteve rom dhe LGBT.

Instrumentat e përdorur, synuan gjithashtu të marrin informacion mbi: (a) format e dhunës, me të cilat ndeshen më sëshumti gratë dhe vajzat nga të tre komunitetet; (b) cilët ishin dhunuesit; (c) sa i njihnin dhe sa akses kishin gratë dhe vajzat nga të tre komunitetet, në shërbimet e ofruara për dhunën ndaj grave në tërësi.

Pavarësisht rritjes së vëmendjes për të përfshirë çështje të grave nga të tre komunitetet në kuadrin ligjor e

¹ Lexoni më shumë në Shtojcën I.

politik për të gjitha gratë, analiza eidentoi më tepër një tendencë në drejtim thjesht të pranimit të tyre si grupim, i cili përmban specifika të veçanta, sesa ndërmarrjes së veprimeve për të adresuar këto specifika, nga të gjitha institucionet përgjegjëse dhe ofruet të shërbimeve. Sa më sipër, është në të njëjtën linjë me raporte më të fundit,² të cilat theksojnë faktin që ka një të kuptuar dhe një trajtim të kufizuar të formave specifike të dhunës ndaj grave e vajzave nga komunitete të pafavorizuara nga institucionet apo shërbimet që adresojnë dhunën ndaj grave e vajzave në tërësi. Dhuna ndaj grave e vajzave nga komunitete të pafavorizuara është e lidhur gjithashtu edhe me trajtimin e pabarabartë dhe me diskriminimin e shumëfishtë në kuadrin e një konteksti social përjashtues, i cili favorizon barriera të shtuara strukturore e ligjore.

Rezultatet e këtij vlerësimi, treguan se gratë e vajzat nga komuniteti Rom, LGBT dhe ai i personave me aftësi të kufizuara në Shqipëri përjetojnë dhunë, por ajo është thuar e pa identifikuar dhe e pa raportuar. Format e dhunës së ushtruar mbi të gratë dhe vajzat nga të tre këto komunitete të pafavorizuara, janë të njëjta me ato të cilat përjetojnë edhe gratë e vajzat e tjera. Por, krahas tyre, ky raport vlerësimi tregoi se ato përjetojnë edhe lloje të shtuara të dhunës, të lidhura me stereotipet, traditën, kulturën, por edhe me statusin e tyre shëndetësor, social dhe ekonomik.

Pavarësisht përpjekjeve të bëra dhe vënies në funksionim të sistemit elektronik kombëtar të regjistrimit të rasteve të dhunës në familje, rezultatet eidentojnë mangësi informacioni në trajtimin e dhunës ndaj grave e vajzave nga të tre këto komunitete, mes të gjithë anëtarëve të Mekanizmit të Referimit dhe Trajtimit të rasteve të dhunës në marrëdhëniet familjare, që u intervistuan për këtë qëllim. Asnjë prej tyre nuk deklaroi të kishte udhëzues

apo protokolle specifike për të menaxhuar rastet e dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara.

Shërbimet në ndihmë të trajtimit të viktimave të dhunës, pavarësisht se bënë përpjekje të ishin pranues dhe të trajtonin sa më me profesionalizëm gratë e vajzat nga këto tre komunitete, viktimat të dhunës, pranuan të kenë mangësi në trajtimin e tyre.

Të gjitha institucionet dhe shërbimet ishin të papërshtatura fizikisht, procedurialisht dhe nga pikëpamja e komunikimit e informacionit për të informuar dhe për të akomoduar veçanërisht nevojat grave e vajzave me aftësi të kufizuara, viktimat të dhunës.

Ky raport vlerësimi, tregon edhe se vetë gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom dhe LGBT, janë të painformuara për fenomenin, të varura më së shumti nga dhunuesit, si dhe në kushtet e një mungese thuarje totale të shërbimeve mbështetëse që do t'i ndihmonin ato drejt një jetese të pavarur.

Studimi orienton rekomandime në drejtim të: (a) përmirësimeve të vazhdueshme të kudit ligjor e politik; (b) përmirësimit të sistemit të mbledhjes së të dhënave; (c) rritjes së nivelit të bashkëpunimit dhe koordinimit mes institucioneve përgjegjëse; (d) rritjes së kapaciteteve të profesionistëve; (e) rritjes së aksesit në informacion; (f) ofrimit të shërbimeve mbështetëse të aksesueshme për të gjitha kategoritë; (g) sigurimit të aksesueshmërisë në mjedise informacion dhe komunikim në të gjitha institucionet e shërbimet për të siguruar akses për gratë me aftësi të kufizuara; (h) rritjes së kapaciteteve të familjarëve e kujdestarëve; (i) rritjes së planifikimeve financiare; (j) fuqizimit të sistemit të monitorimit e vlerësimit të zbatimit në praktikë të angazhimeve ligjore e politike të ndërmarra.

² Imkaan (2018). 'A Thousand way to solve our problems': An analysis of existing Violence Against Women and Girls (VAWG) approaches for minoritized women and girls in the Western Balkans and Turkey. <http://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/08/a-thousand-ways-to-solve-our-problems>.

II. HYRJE

Në Shqipëri, gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komunitetet Rom e Egjiptian dhe LGBT pavarësisht se përjetojnë dhunë, tradicionalisht nuk kanë pasur vëmendjen e duhur si përsa i përket përfshirjes në kuadrin ligjor e politik, ashtu edhe në zbatimin e tij në drejtim të ofrimit të shërbimeve të nevojshme në përputhje me nevojat e tyre specifike. Raporte ndërkombëtare orientojnë nevojën për të ndërhyrë në përmirësimin e standarteve dhe përshtatjen³ e shërbimeve për viktimat e dhunës në familje nga të tre këto komunitete (GREVIO⁴ 2017). Raporte të tjerë, citojnë domosdoshmërinë që mekanizmat institucionalë të ndryshojnë në drejtim të sasisë, cilësisë, dhe të mbulojnë nevojat e grave e vajzave viktime të dhunës, në çdo skaj të vendit⁵ (EU Report 2018). Kuadri ligjor dhe politik për barazinë gjinore, dhunën me bazë gjinore dhe dhunën në familje, në dy vitet e fundit po i kushton vëmendje në rritje grave nga komunitetet e marginalizuara, përmes rritjes së rolit të gruas në vendimmarrje në të gjitha nivelet e qeverisjes, duke garantuar gjithashtu pjesëmarrjen e grave nga grupe të marginalizuara, atyre me aftësi të kufizuara dhe grave të komunitetit Rom e Egjiptian.⁶ Paralelisht me punën e bërë në këtë drejtim, Qeveria e Shqipërisë ka ndërmarrë hapa të rëndësishëm në drejtim të hartimit të strategjive apo planeve kombëtare të veçanta për grupe të përjashtuar, përfshirë këtu edhe grupimet në fokus të këtij studimi. Dokumentat kombëtare të hartuar synojnë përmirësimin në tërësi të cilësisë së jetës, fuqizimin e zërit, adresimin e nevojave dhe pabarazive si dhe trajtimin e tyre të barabartë dhe

pa diskriminim, etj. Të rëndësishme për t'u përmendur si të hartuara në vitet e fundit janë: "Dokumenti Politik i Përfshirjes Sociale 2016-2020",⁷ "Strategjia Kombëtare e Mbrojtjes Sociale 2015-2020 dhe plani i veprimit për zbatimin e saj",⁸ "Plani Kombëtar i Veprimit për Integrimin e Romëve dhe Egjiptjanëve në Republikën e Shqipërisë 2016-2020",⁹ "Plani Kombëtar i Veprimit për Personat LGBTI në Republikën e Shqipërisë 2016 -2020",¹⁰ "Plani Kombëtar i Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara, 2016-2020".¹¹

Ministria e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale, ka krijuar gjithashtu një sistem elektronik kombëtar të regjistrimit të rasteve të dhunës në familje (REVALB), që trajtohen në mënyrë të koordinuar nga antarët e Mekanizmit të Referimit. Sistemi i ngritur, ka seksione të veçanta për të dhëna për grate nga komunitetet Rom dhe Egjiptian, LGBTI dhe ato me aftësi të kufizuara. Megjithatë, raporti i GREVIO¹² për Shqipërinë (2017) citon ekzistencën e të dhënave shumë të kufizuara mbi dhunën ndaj grave nga grupe të marginalizuara në Shqipëri, ku përshihen edhe gratë me aftësi të kufizuara, ato nga komunitetet Rom, Egjiptian dhe LGBT. Gratë nga këto komunitete e kanë të vështirë të shpëputen nga rrethi vicioz i dhunës.

Gratë me Aftësi të Kufizuara

Censusi i vitit 2011 në Shqipëri, nxori në pah se 6.2% e popullsisë mbi moshën 15 vjeç (2 084 137 persona) është i shoqëruar nga një formë e aftësisë së kufizuar.

³ Invisible violence—An overview on the phenomenon of violence against women and girls with disabilities in Albania, ADRF and UNDP study, 2015.

⁴ Council of Europe (2017). GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention).

⁵ EU Progress Report, Albania 2016.

⁶ The Albanian National Strategy Action Plan on Gender Equality 2016-2020, page 23.

⁷ Miratuar me VKM nr. 87 datë 03.02.2016.

⁸ Miratuar me VKM 1071 datë 23.12.2015.

⁹ Miratuar me VKM nr. 1072, datë 23.12.2015.

¹⁰ Miratuar me VKM nr. 87, datë 3.2.2016.

¹¹ Miratuar me VKM 483, 29.06.2016.

¹² Council of Europe (2017). GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention).

Të dhënat e fundit administrative të Shërbimit Social Shtetëror (Shkurt 2018) tregojnë se në gjithë vendin janë 140,840 persona me aftësi të kufizuara, të identifikuar, prej të cilëve 67,741 janë përfitues të pagesës së aftësisë së kufizuar dhe 73,099 janë përfitues të pagesave për shkak të të qenit invalidë pune (28,807 gra e vajza). Nuk ka të dhëna për përfitueset gra nga programi i mbrojtjes sociale, faktor ky që nxjerr në pah edhe nevojën emergjente të riorganizimit të mënyrës së mbajtjes së të dhënave sa më të detajuara për këtë grup të synuar.

Në Shqipëri, për vite me radhë, fenomeni i dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, është lënë thuajse i patrajtuar dhe nuk ka zënë vendin e duhur si pjesë e shumë studimeve të ndryshme të kryera në vend, për dhunën ndaj grave e vajzave në tërësi. Megjithatë, në vitet e fundit, kjo qasje ka ndryshuar dhe janë evidentuar tendenca gjithnjë e në rritje për ta sjellë në vëmendje këtë fenomen përmes disa studimeve e raporteve të realizuara, tendencë kjo që ka ndryshuar bazuar si në kërkesat e mekanizmave të ndryshme ndërkombëtare të të drejtave të njeriut për të raportuar mbi situatën e grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara (për shembull vërejtjet përmblylëse dërguar nga Komiteti i CEDAW, 2010,¹³ 2016,¹⁴ ashtu edhe falë punës e përpjekjeve të vazhdueshme të organizatave të shoqërisë civile të fokusuar në adresimin e nevojave të këtij grupi.

Duke qenë se të dhënat në këtë drejtim kanë qenë gjithmonë thuajse të munguara ose të padetajuara sipas gjinisë, organizatat e shoqërisë civile kanë ndërmarrë herë pas here nisma për të tërhequr vëmendjen e institucioneve shtetërore dhe ofruesve të shërbimeve në lidhje me këtë grup dhe domosdoshmërinë e adresimit të nevojave të tyre. Kështu, një studim i FSHDPAK¹⁵ realizuar në vitin 2010, solli në vëmendje faktin se gratë me aftësi të kufizuara në Shqipëri, ishin të padukshme në kuadrin ligjor e politik dhe po ashtu, organizatat që mbrojnë të drejtat e grave dhe ofrojnë shërbime për to (këtu përfshiheshin edhe qendrat që ofronin shërbime për

gratë e vajzat, viktimat të dhunës) nuk ishin përfshirëse dhe të aksesueshme në përputhje me nevojat e grave me aftësi të kufizuara. Në vitin 2011, një tjetër studim,¹⁶ si përpjekje e dytë në këtë drejtim, tentoi të ofronte një pamje të përgjithshme mbi problemin e abuzimit/diskriminimit ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara në Shqipëri. Studimi vërtetoi hipotezën se dhuna dhe abuzimi që ushtrohet ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara ka forma të shtuara, përveç atyre që përjetojnë gratë e vajzat pa aftësi të kufizuara. Philips¹⁷ (2012), trajtoi shkurtimisht fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave në Shqipëri dhe citoi se vajzat e gratë me aftësi të kufizuara (sidomos ato me aftësi të kufizuara mendore dhe me probleme të shëndetit mendor) janë në rrezik të lartë për të qenë të dhunuara nga familjarët dhe shoqëria, pikërisht për shkak të aftësive të tyre ndryshe. Këshilli i Evropës dhe UN Women (2015), në raportin e hartuar në lidhje me hartëzimin e shërbimeve mbështetëse kundër dhunës ndaj grave dhe vajzave në Shqipëri (ku është pasqyruar situata në lidhje me këto shërbime krahasuar me kërkesat apo standartet e Konventës së Stambollit), nxjerr në pah qartësisht vështirësinë e trajtimit të nevojave të grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara që janë njëkohësisht edhe viktimat të dhunës.

Studime të tjera, me fokus dhunën ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara vërtetojnë se: (a) ato janë në rrezik më të lartë për të qenë pre e dhunës për arsye të paragjykimave të lidhura me aftësinë e tyre të kufizuar;¹⁸ (b) personat me aftësi të kufizuara intelektuale dhe ato që jetojnë në institucione rezidenciale janë më të ekspozuar ndaj dhunës;¹⁹ (c) varësia ndaj të tjerëve i bën gratë me aftësi të kufizuara më të ekspozuara ndaj dhunës;²⁰ (d) gratë e vajzat me aftësi të kufizuara përjetojnë të gjitha llojet e dhunës si edhe gratë e tjera pa aftësi të kufizuara, por përjetojnë përtej këtyre edhe forma të tjera dhune, të cilat janë të veçanta dhe të lidhura me aftësinë e tyre të kufizuar;²¹ (e) shërbimet për parandalimin, trajtimin,

¹³ United Nation (2010). CEDAW, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women.

¹⁴ Kombet e Bashkuara. CEDAW, Vërejtje përmblylëse të komitetit për eliminimin e diskriminimit kundër grave, për raportin e katërt periodik të Shqipërisë, 25 Korrik, 2016.

¹⁵ "Gratë me aftësi të kufizuara-Të përfshira apo të harruara", 2010. B. Cani, Botim i FSHDPAK.

¹⁶ "Dhuna ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara në Shqipëri", 2011. E. Haxhiymeri. Botim i FSHDPAK.

¹⁷ "Gratë me aftësi të kufizuara në rajonet e Europës dhe Euroazisë", 2012, S.Philips.Botim i USAID.

¹⁸ Studim tematik mbi çështje të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara.Kombet e Bashkuara, 2012.

¹⁹ "Në skaje: Dhuna ndaj grave me aftësi të kufizuara". Qendra për Studimin e Dhunës dhe Pajtimeve, 2005.

²⁰ "Çfarë funksionon në parandalimin e dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara". Ingrid Van Der Heijden, 2014.

²¹ "Përgjigje për abuzimin ndaj grave me aftësi të kufizuara: Zgjerim i përkufizimit të dhunës në familje". Mary Ann Curry and Fran Navarro, 2002. Fuqizimi i sistemit të kujdesit shëndetësor në përgjigje të dhunës në familje, volumni 8, nr. 1.

rehabilitimin e rasteve të dhunës, në përgjithësi nuk janë të aksesueshme për gratë me aftësi të kufizuara.²²

Një studim i UNDP²³/ADRF (2015) theksoi më tej se gratë e vajzat me aftësi të kufizuara nuk kanë informacion mbi fenomenin e dhunës dhe janë të varura nga dhunuesit: (a) Shërbimet mbështetëse dhe ato të jetesës së pavarur janë të munguara; (b) mungon informacioni dhe kapacitetet e antarëve të mekanizmit të mekanizmit të referimit dhe trajtimit të viktimave të dhunës për të adresuar nevojat e grave nga ky komunitet; c) shërbimet janë të papërgatitura dhe të pa aksesueshme për të pritur e trajtuar gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, viktimat të dhunës.

Gratë nga komuniteti LGBTI

Sipas Institutit Danez për të Drejtat e Njeriut,²⁴ individët transgjiorë, veçanërisht ato gra, janë vulnerabël ndaj fenomenit të dhunës. Sulme dhune ndaj këtij komuniteti janë të paraportuara në Shqipëri, po ashtu edhe raste dhune dhe talljeje nga policia. Sipas studimit²⁵ «Perceptimet e opinionit publik ndaj komunitetit LGBTI» realizuar nga National Democratic Institution (NDI 2015); 48% e popullsisë në Shqipëri mendon se homoseksualiteti është sëmundje. Studimi tregoi gjithashtu se 76% e anëtarëve të komunitetit LGBT që mori pjesë në studim, kishte përjetuar dhunë verbale për shkak të orientimit seksual apo identitetit gjinor. 32% e pjesëmarrësve nga ky komunitet në studim, pohuan të kenë përjetuar dhunë fizike për shkak të orientimit seksual të tyre dhe identitetit gjinor.

Gratë dhe vajzat e komunitetit LGBTI²⁶ shpesh ndihen të detyruara të fshehin orientimin e tyre seksual dhe/ose

identitetin gjinor nga ata që i rrethojnë, duke përfshirë familjet, miqtë dhe komunitetin ku jetojnë. Gratë dhe vajzat LGBTI, që kanë arritur të fitojnë pavarësinë ekonomike, kanë tendencë të jenë më të dukshme në mjediset urbane dhe jo në ato rurale. Në fushën e punësimit, gratë dhe vajzat e komunitetit LGBTI përjetojnë ngacmim seksual dhe diskriminim. Gratë dhe vajzat e komunitetit LGBTI që e shprehin hapur orientimin e tyre seksual kanë vështirësi në gjetjen e punësimit. Në institucionet arsimore gratë dhe vajzat e komunitetit LGBTI janë subjekt i ngacmimit dhe abuzimit verbal dhe fizik. Dhuna në familje mbetet një problem shumë shqetësues për anëtarët e komunitetit LGBTI. Gjatë vitit 2017, Aleanca LGBTI dokumentoi 12 raste të dhunës në familje. Kjo, është vetëm maja e ajsgergut, pasi shumica e dhunës në familje nuk raportohet tek institucionet për shkak të mungesës së besimit dhe faktit që gratë dhe vajzat e komunitetit LGBTI ndihen të turpëruara të bëjnë publik faktin që familja tyre i abuzon.²⁷

Gratë Rome dhe Egjiptiane

Sipas Census (2011), Komuniteti Rom dhe Egjiptian në Shqipëri konsiston në një popullsi prej 11.669 banorë. Por, sipas informacionit të marrë nga organizatat e shoqërisë²⁸ civile, ky numër varion nga 50.000 deri në 200.000.

Gratë rome dhe egjiptiane në Shqipëri ende sot përballen me diskriminim të thellë dhe pabarazi në shumë fusha të jetës. Studimet dhe analizat, të zhvilluara nga organizatat ndërkombëtare si Banka Botërore,²⁹ UNDP^{30 31}, OSBE,³² INSTAT,³³ OSFA,³⁴ tregojnë se gratë rome dhe egjiptiane përfaqësojnë një nga grupet më vulnerabël sociale, atopëballen çdo ditë me format e shumta të

²² Studim tematik mbi çështje të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara. Kombet e Bashkuara, 2012.

²³ Invisible violence—An overview on the phenomenon of violence against women and girls with disabilities in Albania, ADRF and UNDP study, 2015.

²⁴ Danish Institute for Human Rights (2010). Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Albania.

²⁵ NDI (2016). LGBTI Public Opinion Pol for Western Balkans.

²⁶ "Reduce violence against women with focus on LBT women in Albania", AleancaKunderDiskriminimit LGBT, Brikena Balli, december 2015 <http://historia-ime.com/wp-content/uploads/2015/12/Libri-Anglisht.pdf>.

²⁷ "Reduce violence against women with focus on LBT women in Albania", AleancaKunderDiskriminimit LGBT, Brikena Balli, december 2015 <http://historia-ime.com/wp-content/uploads/2015/12/Libri-Anglisht.pdf>.

²⁸ Intervistë me drejtuesen e QDGR.

²⁹ Halil Dunder et al (2005). Poverty and Education in Albania. Kush përfiton nga shpenzimet publike. World Bank. Washington DC.

³⁰ UNDP, CESS (2012). Studim për vlerësimin e nevojave të komuniteteve rome dhe egjiptiane në Shqipëri. UNDP Albania.

³¹ UNDP, CESS (2016). Mapping the skills, employment opportunities and undertaking by Roma and Egyptian Communities. UNDP Albania.

³² OSCE/ODIHR (2013). Raporti rajonal mbi antidiskriminimin dhe pjesëmarrjen e romëve në vendimmarrjen lokale.

³³ UNDP, INSTAT (2015). Romët dhe Egjiptianët në Shqipëri. Profili social-demografik dhe ekonomik bazuar në Censusin 2011.

³⁴ OSFA (2012). Dekada e Romëve dhe Situata e Romëve në Shqipëri.

diskriminimit në arsim, strehim, kujdesin shëndetësor, punësimin, mbrojtjen sociale dhe pjesëmarrjen në jetën publike dhe politike. Për shkak të pozitës së veçantë të grave romë brenda komunitetit, të kushtëzuar nga tradita patriarkale dhe zakonet e rrënjësura thellë në këto komunitete, diskriminimi direkt dhe indirekt nga pjesa tjetër e popullsisë në Shqipëri, dhe varfëria afatgjatë dhe përjashtimi social, gratë romë dhe egjiptiane mbeten më së shumti grupi i prekshëm, duke u ekspozuar ndaj dhunës në familje dhe diskriminimit të shumëfishtë.

Komunikata e Komisionit Evropian për Zgjerimin, e vitit 2016, konfirmoi se “romët dhe egjiptianët vazhdojnë të përballen me kushte shumë të vështira dhe diskriminim të shpeshtë, veçanërisht në qasjen në arsim, punësim, banim, shëndetësi dhe regjistrim civil”. Raporti vuri në dukje se kushtet e jetesës kanë mbetur të këqija, shumë familje romë nuk kanë qasje në ujë të pijshëm, shërbimet e kujdesit social mbeten të orientuara nga donatorët dhe pa buxhete të qëndrueshme e për më tepër të paksesueshme nga anëtarë të komunitetit romë dhe egjiptian. Po këtu, u theksua se normat e punësimit për romët dhe egjiptianët mbeten shumë të ulëta, dhe shumë prej tyre janë aktivë në sektorin informal.

Raporti³⁴ i Komisionit Evropian për Shqipërinë (2018) në kapitullin e të drejtave të njeriut, thekson specifikisht se: «Duhet të rriten përpjekjet për të vendosur një kuadër ligjor të unifikuar kundër diskriminimit; të sigurohet një zgjidhje afatgjatë për strehim dhe punësim të qëndrueshëm, si dhe të trajtohet ndarja në fushën e arsimit për grupet e marginalizuara, në veçanti për romët dhe egjiptianët».

Diskriminimi i thellë dhe pabarazitë me të cilat ballafaqohen gratë romë dhe egjiptiane u vëzhguan

dhe nga Komiteti CEDAW,³⁵ i cili në vërejtjet përmbyllëse (2016) përsëriti se autoritetet shqiptare duhet të miratojnë ligje, politika dhe programe të synuara për të siguruar të drejta të barabarta për gratë e pafavorizuara dhe për të përmirësuar qasjen e grave romë dhe egjiptiane në arsim, shërbime shëndetësore, punësim dhe strehim.

Komiteti ripohoi shqetësimet e tij lidhur me diskriminimin e vazhdueshëm dhe mungesën e masave të përshtatshme për të mbrojtur gratë dhe vajzat nga grupet e marginalizuara. Në listën e mëparshme të çështjeve në korrik 2016, Komiteti i CEDAW ishte kritik për mungesën e informatave gjithëpërfshirëse mbi gjendjen e grave romë dhe egjiptiane dhe i kërkoi shtetit që të sigurojë të dhëna dhe informata të ndara sipas gjinisë rreth regjistrimit dhe ndjekjes së shkollës nga vajzat romë dhe egjiptiane, si dhe të dhënat e përgjithshme në të gjitha fushat e mbuluara nga Konventa.

Për shkak të problematikave të evidentuara, situata e dhunës në familje paraqitet më e vështirë tek gratë romë dhe egjiptiane. Sipas një vëzhgimi³⁶ të realizuar nga Qendra për të Drejtat e Gruas Romë, në vitin 2012, për situatën e dhunës në familje tek gratë romë në Tiranë, rezultoi shkalla e dhunës në familje ishte shumë e lartë. Nga 59 gratë dhe vajzat romë që iu përgjigjën pyetjeve rreth dhunës në familje, 49 prej tyre ose 83% deklaruan se kanë përjetuar dhunë në familje. Nga 49 raste, dhuna fizike u raportua në 42 raste, dhuna psikologjike në 47 raste dhe dhuna seksuale në 3 raste. Të intervistuarat treguan se ato përballeshin me më shumë se një formë të dhunës. Situata e vështirë ekonomike dhe niveli i ulët arsimor, ndikojnë që gratë romë dhe egjiptiane të jenë më të pambrojtura ndaj këtij fenomeni si dhe kufizojnë mundësitë për ta raportuar atë.

³⁴ Kuvendi i Shqipërisë (2018). Mbi gjetjet dhe rekomandimet e raportit të Komisionit Evropian për Shqipërinë 2018.

³⁵ CEDAW, Vërejtje përmbyllëse të komitetit për eliminimin e diskriminimit kundër grave, për raportin e katërt periodik të Shqipërisë, 25 Korrik, 2016.

³⁶ Veizi, M. (2012). Coping with violence. Mbështetur nga Qendra Europiane për të Drejtat e Romëve, ERRC.

III. RAPORTI GREVIOS (KËSHILLI I EUROPËS, 2017) DHE REKOMANDIMET PËR QEVERINË SHQIPTARE PËR TË GARANTUAR TË DREJTËN PËR T’U MBROJTUR NGA NGACMIMI, DHUNA DHE ABUZIMI PËR GRATË QË U PËRKASIN GRUPEVE TË PAFAVORIZUARA

Raporti Grevios³⁷ për Shqipërinë, identifikon çështjet e grupeve të grave nga shtresat e pafavorizuara, përfshirë: (a) diskriminimin e shumëfishtë; (b) mungesën e të dhënave lidhur me dhunën, ndonëse në më shumë se një raport në vend përmenden vështirësitë e mëdha që ato hasin në raportimin e dhunës dhe askesin në shërbimet e duhura të mbrojtjes dhe mbështetjes; (c) vështirësitë me të cilat ato përballen për t’i shpëtuar rrethit vicioz të dhunës etj. Grevio përmend se hapa të rëndësishëm janë marrë në nivel legjislativ dhe politikash nga autoritetet për t’iu përgjigjur nevojave specifike të disa prej këtyre grupeve, për të promovuar gëzimin e plotë të të drejtave të tyre dhe për të parandaluar diskriminimin (përfshirë ratifikimin e Konventës së Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, 2012, dhe përgatitjen e një Plani Kombëtar të Veprimit për Integrimin e Romëve dhe Egjiptianëve për periudhën 2016-2020). Pavarësisht arritjeve, raporti thekson se masat e marra për të luftuar dhunën në familje nuk duket se përmbajnë elementë që kanë të bëjnë me këto kategori të veçanta të viktimave. Në të njëjtën kohë, GREVIO nuk gjeti prova që vërtetonin që politikat që synojnë grupe të caktuara të cënueshme, si Plani Kombëtar i Veprimit për Integrimin e Romëve dhe Egjiptianëve 2016-2020, integrojnë mjaftueshëm masat për të parandaluar dhe luftuar dhunën ndaj grave të këtyre komuniteteve. GREVIO ofron gjithashtu rekomandime për qeverinë shqiptare për të garantuar të drejtën për t’u mbrojtur nga ngacmimi, dhuna dhe abuzimi për gratë që u përkasin grupeve të pafavorizuara përmendur: (a) integrimin e masave të ndjeshme ndaj aftësisë së kufizuar brenda politikave për të luftuar dhunën ndaj grave, në

përputhje me të ashtuquajturën “qasje dydimensionale” të përkrahur nga Konventa e Kombeve të Bashkuara mbi të drejtat e personave me aftësi të kufizuara; (b) mbledhjen e të dhënave të disa treguesve specifikë që lidhen me grupet vulnerabël të grave dhe vajzave; (c) integrimin e perspektivës së grupeve të tilla në hartimin, zbatimin, monitorimin dhe vlerësimin e politikave për parandalimin dhe luftimin e dhunës ndaj grave; (d) integrimin në masat për parandalimin dhe luftimin e dhunës ndaj grave, të programeve të cilat janë përshtatur për nevojat specifike të grupeve të tilla; (e) diversifikimin e aktiviteteve ndërgjegjësuese, në mënyrë që informacioni dhe mesazhet e përcjella të jenë të përshtatshme për nevojat dhe shqetësimet e veçanta të shumë grupeve të cënueshme të grave, siç janë gratë që i përkasin pakicave kombëtare, gratë me aftësi të kufizuara, apo gratë e moshuara; (f) ofrimin e informacionit të përshtatur, duke përfshirë informacion në gjuhët minoritare, si pjesë e përpjekjes së madhe që synon angazhimin me grupet “e vështira për t’u arritur” dhe mundësimin e aksesit të tyre të shërbimit, ofrimin e informacionit të duhur dhe në kohë, (g) sa i përket mbrojtjes dhe mbështetjes theksohet se shërbimet e mbrojtjes dhe ato mbështetëse kanë dukshëm nevojë të zgjerohen përtej fushës së dhunës në familje dhe t’i përgjigjen të gjitha formave të dhunës ndaj grave, për më tepër, u duhet kushtuar vëmendje nevojave shtesë të grupeve të veçanta të grave, si p.sh grave në zonat rurale, grave me aftësi të kufizuara, dhe grave që u përkasin disa minoriteteve të caktuara, për të parandaluar diskriminimin. Sa më sipër, mund të kërkojë përshtatjen e shërbimeve ekzistuese dhe zhvillimin e shërbimeve të specializuara.

³⁷ Council of Europe (2017). GREVIO’s (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention).

IV. METODOLOGJIA

Procesi

Për realizimin e këtij vlerësimi u përdor një metodologji e llojit cilësor, ku u kombinua rishikimi dhe studimi i dokumentave ekzistuese (desk review) me punën në terren, përmes intervistave të thelluara apo grupeve të fokusuar. Instrumentat e përdorur për punën në terren, ishin pyetësorë gjysëm të strukturuar, të cilët u përdorën si me aktorët nga institucione në nivel qendror dhe vendor, përgjegjëse për adresimin e fenomenit të dhunës ndaj grave, ashtu edhe me organizatat dhe qendrat ofruese të shërbimeve për dhunën ndaj grave. Metodologjia u mbështet mbi atë të përdorur në studimin³⁸ e FSHDPAK (2015). Ajo u pasurua me elementë të cilët synonin të mbledhnin të dhëna dhe të hidhnin dritë mbi dhunën ndaj komuniteteve LGBT dhe atij Rom në të katërta bashkitë, ku do të punohet për zbatimin e projektit.

Pyetësorë gjysëm të strukturuar u përgatitën për të realizuar grupet e fokusuar, ku u mor mendimi i grave nga komuniteti Rom dhe ai i grave e vajzave me aftësi të kufizuara mbi fenomenin e dhunës dhe perceptimin e tyre mbi shërbimet për gratë e dhunuara në përgjithësi.

I njëjti pyetësor, u përdor për të kryer intervista ballë për ballë me disa antarë të komunitetit LGBT dhe atij Rom.

Të gjithë subjektet e këtij vlerësimi e morrën vetë vendimin të përfshihen apo jo. Të gjithë ata, ishin të

aftë t'i përgjigjeshin kërkesave të vlerësimit. Subjekteve iu sqarua që pjesëmarrja ishte vullnetare. Parimi i anonimitetit ai i konfidencialitetit u zbatuan gjatë gjithë fazave të realizimit të këtij raporti vlerësimi.

Intervistat dhe grupet e fokusuar u realizuan gjatë periudhës Mars-Prill 2018.

Pjesëmarrësit

Për realizimin e këtij raporti vlerësimi, u intervistuan 91 pjesëmarrës, përmes intervistave dhe grupeve të fokusuar në të katër bashkitë e përfshira në projekt. Pjesëmarrësit në studim ishin perfaqësues të 27 institucioneve, organizatave dhe ofruesve të shërbimesh, të cilët kanë në përgjegjësi dhe në fokus trajtimin e fenomenit të dhunës ndaj grave e vajzave në katër rajonet e përfshira. Përmes 9 grupeve të fokusuar dhe intervistave dhanë mendimin e tyre edhe 26 gra e vajza me aftësi të kufizuara, 26 anëtarë të komunitetit rom, prej të cilëve 5 burra, si edhe 12 antarë të komunitetit LGBT.

Siç tregohet edhe në tabelën 1, 66.6% institucione të nivelit lokal e rajonal ishin anëtare të Mekanizmit të Referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës në familje (n=18); 9 ishin organizata apo qendra që ofrojnë shërbime apo mbrojtje ligjore për gratë dhe vajzat në përgjithësi (33.4%).

Tabela 1. Pjesëmarrësit nga institucionet dhe qendrat e shërbimeve

Institucionet/organizatat pjesëmarrëse	Numri	%
Institucione rajonale e lokale	18	66.6%
Qendra/Organizata që ofrojnë asistencë ligjore dhe shërbime për gruan publike e private	9	33.4%
	27	100%

³⁸ Invisible violence—An overview on the phenomenon of violence against women and girls with disabilities in Albania, ADRF and UNDP study, 2015.

Tabela 2. Shpërndarja gjeografike e institucioneve dhe qendrave të shërbimeve

Rajoni	Numri
Shkodër	4
Tiranë	12
Elbasan	5
Vlorë	6
Total	27

Tabela 2, tregon shpërndarjen gjeografike të institucioneve dhe shërbimeve për gratë, viktime të dhunës.

Tabela 3, tregon shpërndarjen e institucioneve pjesëmarrëse, sipas fushave të ekspertizës.

Fokus grupet me gratë e vajzat me aftësi të kufizuara u realizuan në Shkodër, Tiranë, Elbasan, Vlorë. Fokus grupet me gra, vajza dhe antarë të komunitetit rom u zhvilluan në Shkodër, Elbasan e Tiranë. Po ashtu, në këto qytete u zhvilluan edhe intervistat ballë për ballë me antarë të këtyre komuniteteve.

Instrumentat

Dy pyetësorë u përdorën me qëllim mbledhjen e të dhënave të këtij vlerësimi. Pyetësori i parë u përdor për të realizuar intervistat me të gjitha institucionet dhe organizatat. Ai përbëhej nga katër seksione,

përmes së cilave synohej të merrej informacion mbi: (a) statistikat që institucionet mbledhin në lidhje me rastet e grave dhe vajzave nga të tre komunitetet në fokus të këtij vlerësimi; (b) veprimet e ndërmarra nga këto institucione për parandalimin dhe mbrojtjen nga dhuna të vajzave e grave nga të treja komunitetet; (c) disponueshmëria e shërbimeve ekzistuese për trajtimin e nevojave të vecanta të grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komunitetet Rom dhe LGBT si edhe kapaciteti i punonjësve të tyre në këtë drejtim; (d) përshtatshmëria ndërtimore, procedurale, e komunikimit në qendrat ekzistuese të shërbimeve për dhunën ndaj grave.

Nga institucionet u kërkua gjithashtu të ndanin informacion edhe mbi raste të ditura apo të trajtuara prej tyre të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre të komuniteteve rom dhe LGBT.

Tabela 3. Institucionet rajonale e lokale, sipas fushave të tyre të ekspertizës

Fusha e ekspertizës	Numri
Bashki	4
Shërbime Sociale Rajonale	1
Drejtoritë Rajonale të Policisë	3
Drejtoritë Rajonale të Shëndetësisë/QSUT	5
Gjykatë/Prokurori/Përmbarrim	1
Drejtori Rajonale të Punësimit	3
Drejtori e Formimit profesional	1
Total	18

Pyetësi i dytë u përdor në fokus grupet e realizuara me gra e vajza me aftësi të kufizuara, ato nga komunitete rom dhe LGBT dhe përmbante pyetje të hapura, të cilat synonin të merrnin informacion mbi njohuritë e perceptimet e tyre në lidhje me dhunën: (a) cilat ishin kryesisht format e dhunës, më së shumti të ushtruara ndaj grave e vajzave nga të treja komunitete; (b) cilët ishin dhunuesit; (c) sa i njihnin dhe sa akses kishin gratë dhe vajzat nga të tre komunitetet, në shërbimet e ofruara për dhunën ndaj grave në tërësi.

I njëjti pyetësor u përshtat edhe për kryerjen e intervistave ballë për ballë me antarë të komuniteteve Rom dhe LGBT.

Kufizime të studimit

Ky studim, ka disa kufizime. Së pari, të dhënat për realizimin e tij u mbledhën në nivel mikro (intervista, fokus grupe) dhe jo në atë makro (të dhënat sasiore), duke mos lejuar kështu krahasimet midis të dhënave të rezultuara për një çështje të caktuar të studimit. Së dyti, fokus i këtij studimi ishin katër Bashki, ku kishte struktura, shërbime të ngritura për të adresuar fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave. Të dhënat mund të ishin ndryshe në qytete të tjera. Së treti, të dhënat e ofruara nga fokus grupet e realizuara me përfaqësues të tre komuniteteve, nuk mund të përgjithësohen, pavarësisht se ato shërbejnë si një 'shkëndijë' për të orientuar punën e ardhme në adresimin e dhunës ndaj grave e vajzave nga këto komunitete.

V. REZULTATE

V.1 Dhuna ndaj grave dhe vajzave nga të tre komunitetet, nën këndvështrimin e institucioneve përgjegjëse dhe shërbimeve.

Ky seksion hedh dritë mbi raste të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre të komunitetit LGBT dhe Rom, të cilat janë identifikuar dhe trajtuar nga institucionet shtetërore përgjegjëse dhe organizatat pjesëmarrëse në këtë raport vlerësimi. Për rrjedhojë, lexuesi do të marrë informacion mbi: (a) tipologjitë e dhunës; (b) lloje specifike të dhunës ndaj grave e vajzave të tre komuniteteve; (c) dhunuesit kryesorë.

Në përputhje me nenin 31 të KDKPAK,³⁹ Rekomandimit 18-të⁴⁰ CEDAW, dhe neni 17 të Ligjit Nr. 93/2014 “Për Përfshirjen dhe Aksesueshmërinë e Personave me Aftësi të Kufizuara”, rekomandohet të mblidhet informacion, përfshirë statistika si edhe të dhëna në lidhje me të gjitha format e dhunës, me të cilat ndeshen vajzat dhe gratë me aftësi të kufizuara, bazuar në treguesit moshorë, kategorinë e aftësisë së kufizuar etj. Po ashtu, Planet Kombëtare⁴¹ të veprimit për personat LGBT dhe komunitetit Rom, orientojnë mbledhjen e të dhënave specifike për gratë e vajzat e dhunuara nga këto komunitete.

Pavarësisht faktit se shumica e institucioneve përgjegjëse vendore, nuk ofruan dhe nuk treguan të kenë regjistruar të dhëna periodike zyrtare për dhunën ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti rom dhe ai LGBT, gjatë procesit të intervistave u identifikuan 195 raste të grave e vajzave nga të tre komunitetet,

të cilat kishin përjetuar dhunë përgjatë vitit 2017. Prej tyre: 35.8% (n=70) ishin gra dhe vajza me aftësi të kufizuara; 60.5% ishin gra e vajza nga komuniteti Rom dhe 3.7% (n=7) ishin gra e vajza, viktimat të dhunës nga komuniteti LGBT. Më së shumti, rastet u rrëfyer nga stafi i qendrave të shërbimeve për gratë, viktimat të dhunës në të katër qytetet që ishin në fokus të kësaj raporti vlerësimi (90.2%, n=176). Këtu, ka dy aspekte për t'u mbajtur në vëmendje: (a) gratë e vajzat nga të treja komunitetet nuk shkojnë të denoncojnë rastet e dhunës pranë institucioneve përgjegjëse vendore, shëndetësore e policore, por drejtohen më së shumti drejt shërbimeve; ose (b) në pikën e Mekanizmit të Referimit, përgjegjëse për të hedhur të dhënat në sistemin elektronik, nuk vjen informacioni i plotë për gra e vajza nga kategori të përjashtuara, viktimat të dhunës, të cilat nuk kategorizohen veçmas në sistem. Kryesisht, në urdhërat e mbrojtjes nuk jepen specifika për gra e vajza nga të tre komunitetet. Kjo sjell mospërfshirjen në sistemin REVALB të statistikave për të tre këto grupime. Specifikat e dhunës së ushtruar ndaj tyre, humbin në morinë e rasteve të dhunës të denoncuar nga gra e vajza në tërësi.

Njësitë e Pushtetit Vendor

Institucionet vendore anëtare të Mekanizmit të Referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës në marrëdhëniet familjare, në nivel bashkie si edhe zyrtar rajonale të shërbimeve sociale, janë institucione të cilat vijnë

³⁹ Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, Neni 31: Statistikat dhe grumbullimi i të dhënave 1. Shtetet Palë marrin përsipër të mblidhin informacionin e duhur, duke përfshirë të dhëna statistikore dhe kërkimore, për të bërë të mundur që këto Shtetet të hartojnë dhe zbatojnë politika që do i japin efekt kësaj Konvente. Procesi i mbledhjes dhe ruajtjes së kësaj informacioni duhet: (a) Të jetë në përputhje me masat mbrojtëse ligjore, duke përfshirë ligjin për mbrojtjen e të dhënave, për të siguruar konfidencialitetin dhe respektin për jetën private të personit me aftësi të kufizuara; (b) Të jetë në përputhje me normat ndërkombëtare të pranuar për mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe liritë themelore, si edhe parimet etike për mbledhjen dhe përdorimin e statistikave. 2. Informacioni i mbledhur sipas kësaj neni do të disagregohet/ndahet sipas rasteve dhe do të përdoret për tu ardhur në ndihmë Shteteve Palë në këtë Konventë në vlerësimin e zbatimit të detyrimeve të tyre, si edhe do të identifikojë dhe adresojë barrierat me të cilat përballen personat me aftësi të kufizuara gjatë ushtrimit të së drejtave të tyre. 3. Shtetet Palë marrin përgjegjësinë për shpërndarjen e këtyre statistikave dhe sigurojnë që ato të jenë të aksesueshme për personat me aftësi të kufizuara dhe për të tjerët. (Neni 31 dhe Rekomandimi 18 nuk konfirmojnë shprehimisht çfare thuhet me lart).

⁴⁰ Rekomandimi i përgjithshëm Numër 18: Gratë me aftësi të kufizuara, 1991 rekomandon që Shtetet palë të japin informacion për gratë me aftësi të kufizuara në mënyrë periodike në raportet që paraqesin, mbi masat që do të marrin në lidhje me situatën e tyre të veçantë, duke përfshirë masa të veçanta për të siguruar që ata të kenë akses të barabartë në arsim dhe punësim, shërbime shëndetësore dhe sociale, dhe për të siguruar që ata mund të marrin pjesë në të gjitha fushat e jetës shoqërore dhe kulturore.

⁴¹ Plani Kombëtar i Veprimit për personat LGBTI në Republikën e Shqipërisë 2016-2020, VKM nr. 87, datë 3.2.2016. *Plani Kombëtar i Veprimit për Integrimin e Romëve dhe Egjiptjanëve në Republikën e Shqipërisë, 2016-2020*, miratuar me VKM Nr. 1072, datë 23.12.2015.

Tabela 4. Numri i rasteve të dhunës për gra nga të treja komunitetet, të identifikuar gjatë vitit 2017 nga institucionet e përfshira në studim

Institucioni	Numri	%
Qendra shërbimesh për gratë e dhunuara	176	90.2%
Bashki&Zyra Rajonale të Shërbimit Social	4	2%
Policia	12	6.2%
Institucionet shëndetësore	3	1.6%

punën me qëllim parandalimin e dhunës, mbështetjen dhe integrimin e viktimave të dhunës. Jo në të gjitha institucionet e intervistuar, gjetëm të rregjistruara të dhëna të veçanta për gra dhe vajza me aftësi të kufizuara të dhunuara, të trajtuara në to. 4 raste të zyrtarizuara⁴² të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, u cituan të evidentuara nga përfaqësuesit e këtyre institucioneve në të katër Bashkitë.

“Statistikat mungojnë për gratë e vajzat me aftësi të kufizuara. Ka pak raste të raportuara zyrtarisht. Shpesh herë, i identifikojmë vetë gjatë intervistës që ato janë gra me aftësi të kufizuara...” (punonjës i Bashkisë).

“Nuk kemi denoncime nga kjo kategori. Mbase kanë frikë të denoncojnë pasi dhunuesi mund të jetë babai apo vëllai...” (punonjës i Bashkisë).

“...Nuk kemi raste, por tani që po flas me ju, po mendoj për një rast, të një vajze me aftësi të kufizuara mendore, e cila ka qënë e shfryëzuar seksualisht nga tutori i saj, është bërë nënë, fëmijën e ka marrë shteti në mbrojtje. Tutori i parë, e dhunonte dhe e shiti tek një tjetër tutor. Ajo është ende fëmijë, nuk i ka mbushur 18 vjeç. Duhet të bëjmë dicka patjetër që të mos e lëmë pre të trafikantëve. Vajza duhet të shkojë në institucion mbrojtës. Është pa Dokument Identiteti. Të gjitha institucionet dhe shërbimet këtu kanë ndihmuar, por duhet një zgjidhje e përhershme, e qëndrueshme. Duhet të koordinojmë më mirë mes nesh dhe të marrim vendime sa më shpejt, në dobi të vajzës...” (punonjësi Bashkisë).

“...Ne nuk kemi qëndrën e emergjencës që duhet ta kishim...” (punonjës i Bashkisë).

Gratë e dhunuara nga komuniteti rom dhe egjiptian,

janë një nga grupimet që kanë marrë shërbime nga mekanizmi i referimit. Pavarësisht se janë në fokus të punës të mekanizmit, vetëm një bashki ofroi të dhëna mbi numrin e përfituesve nga ky komunitet, numër ky, i cili përbënte rreth 35% të viktimave të dhunës, të trajtuara përgjatë vitit 2017. Stafet e bashkisë theksuan se gratë e këtij komuniteti shpesh nuk e raportojnë dhunën për shkak të traditës dhe stereotipeve që ata kanë mbi fenomenin e dhunës.

“...Ne punojmë shumë me këtë komunitet. Duam t'i hapim e sytë dhe t'i bëjmë të reagojnë e ta denoncojnë dhunën e jo të bashkëjetojnë me të. Ka ndryshim, por duhet kohë dhe më shumë punë me gratë e komuniteti rom...” (punonjës i Bashkisë),

Nuk ofrohen gjithashtu statistika për gra të dhunuara nga komuniteti LGBT. Punonjësit e mekanizmit, raportojnë megjithatë 2 raste dhune të grave nga ky komunitet përgjatë vitit 2017.

“...gratë nga komuniteti LGBT nuk duan të identifikohen. Mund të ketë raste, por ne nuk i identifikojmë dot dhe ato mundohen ta fshehin orientimin e tyre...” (punonjës i Bashkisë).

Institucionet Shëndetësore

Asnjë nga Drejtoritë e Shëndetit Publik, të kontaktuar, nuk kishte të dhëna të rregjistruara për raste të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre të komunitetit Rom dhe LGBT të identifikuar nga mjeku i familjes apo qendrat e kujdesit shëndetësor parësor. QSUT, raportoi për 11 raste dhune të trajtuara gjatë

⁴² Nuk figuronin statistikisht në bazën e të dhënave si gra me aftësi të kufizuara.

vitet 2017, nga të cilat 3 ishin gra të komunitetit rom dhe 2 ishin gra me aftësi të kufizuara. DRSH treguan për dy eksperiencë gjatë punës së tyre të përditshme me gra e vajza nga këto komunitete. Pjesëmarrësit nga institucionet shëndetësore listuan disa arsye të mungesës së identifikimit të grave e vajzave, viktimat të dhunës nga këto komunitete. Tre nga këto arsye ishin: (a) konsensusi që zakonisht mjekët bëjnë me viktimën e dhunës për ta fshehur dhunën e ushtruar; (b) ngarkesa administrative për mjekët dhe formularët shumë të gjatë që duhet të plotësojnë për çdo rast; dhe (c) frika e të qenit të pambrojtur nga dhunuesi, shpjegojnë mungesën e të dhënave apo me numrin shumë të vogël të të dhënave për rastet e dhunës ndaj grave dhe vajzave në përgjithësi, të rregjistruara si të evidentuara nga mjekët e familjes. Ndërsa, një tjetër faktor, që ndikonte në mosmbajtjen dhe mosraportimin e të dhënave për gratë dhe vajzat nga këto komunitete, ishte edhe mungesa e specifikimeve për këtë grupim në formularët dhe protokollat, në zbatim të Ligjit Nr. 9669, datë 18.12.2006 “Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare” Ndryshuar me: Ligjin nr. 9914, datë 12.05.2008, Ligjin Nr. 10329, datë 30.09.2010 ; Ndryshuar me Ligjin Nr 47/2018.

“Përsa i përket statistikave, mund të themi që ne si institucion nuk kemi raste konkrete të shënuara dhe të raportuara, pasi kemi një hendek në evidentimin e këtyre rasteve, duke filluar që nga qendra shëndetësore, aty ku mund të jetë më i dukshëm rasti dhe mund të jetë hapi i parë i raportimit. Tek ne, ky hap ende nuk është ndërmarrë edhe pas trajnimeve apo takimeve që disa herë kemi realizuar me mjeku në familjes apo me infermierin si kontakti i parë me pacientin. Kjo nuk ndodh për disa arsye: mosbesimi, raportimi indirekt apo prishja e konfidencialitetit midis raportit mjek pacient...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“...Në qytetin tonë, nga kategoria LGBT është shumë vështirë të ketë raste, nuk e deklarojnë...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“...Mjekja ka parë që gruaja ka pasur shenja dhune, e ka intervistuar atë, por nuk e pranon dhunën. Justifikohet se ra nga shkallët, u vra tek dera etj. Zakonisht, gratë nga këto komunitete nuk e deklarojnë dhunën, por që ka raste dhune. E fshehin dhunën dhe kjo ndodh për shkak të mentalitetit, për shkak të nivelit ekonomik, traditës familjare dhe arsimore. Sepse këto gra janë të dhunuara, pa mbështetje. Me këtë mentalitet ato janë

rritur, të paktën për qytetin tonë, se ndoshta Tirana është më e avancuar. Gratë nuk kanë ku të shkojnë, sidomos ato me aftësi të kufizuara, komuniteti Rom dhe LGBT. Babai, vëllai, nusja e vëllait nuk e pranojnë kthimin e tyre në shtëpi dhe për rrjedhojë ato janë të detyruara të përshtaten me kushtet dhe të jetojnë me dhunuesin. Janë të varura ekonomikisht, niveli arsimor i tyre është i munguar apo aq i ulët...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“...Duhet të jetë i ndërgjegjësuar dhe prindi dhe të pranojë e denoncojë dhunën, ne ndërgjegjësojmë dhe prindin. Kisha një rast dhune të një vajze me aftësi të kufizuara nga bashkëshorti, por ajo kishte shumë mbështetje nga prindërit, edhe pse ata ishin në moshë shumë të thyer...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“...Shërbimet mbështetëse për viktimat, sidomos për gratë me probleme të shëndetit mendor, janë tërësisht të munguara...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“...Vetëm qendrat e shëndeti mendor janë të specializuara, duke pasur mjekë psikiatër, psikologë, punojës social, terapeut, këto lloj qendrash mbulojnë çështjet emergjente, por në vijimësi nuk ka më shërbime për gratë që shfaqin probleme të shëndetit mendor...” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“Personat me aftësi të kufizuara familjarët i mbajnë në shtëpi, të mbyllur, këtu mungon një institucion apo një qëndër pritëse ku mund t'i akomodojnë, nuk ka. Na ka mbështetur qendra psikosociale ‘Vatra’, strehëza, për çdo lloj kategorie. Për gratë e dhunuara, të trafikuar, dhe ky lloj kontigjenti është strehuar aty” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

“Mjekët nuk e përdorin formularin që duhet të plotësojnë për gratë e dhunuara. Nga mjeku i familjes, nuk ka pasur asnjëherë raportime” (punonjës i Drejtorisë Rajonale të Shëndetësisë).

Institucione të Policisë

Nga Drejtorinë Rajonale të Policisë së rrethëve ku u mbledhën të dhënat për realizimin e këtij raporti vlerësimi, nuk u raportua asnjë rast denoncimi nga gra apo vajza me aftësi të kufizuara, të dhunuara, gjatë vitit të fundit (2017). Në asnjë nga këto institucione, nuk kishte një zë të veçantë në statistika për denoncime të ardhura nga

kjo kategori. Ky u cilësua të jetë një faktor që ndikon në mungesën e statistikave për raste të dhunës nga ky komunitet, pasi denoncimet që mund të bëheshin nga gra e vajza me aftësi të kufizuara, humbisnin në morinë e denoncimeve të shumta të bëra nga gra e vajza të dhunuara. Punonjësit e policisë pranuan se ka dhunë ndaj kësaj kategorie, por gratë e vajzat me aftësi të kufizuara e kanë të vështirë ose thujtë të pamundur të arrijnë deri në dyert e policisë, pasi barrierat që i pengojnë janë të panumërta.

Përsa i përket raportimeve nga gra e vajza të komunitetit rom dhe egjiptian, u cituan 11 raste denoncimesh gjatë vitit të fundit. Punonjësit e policisë, anatarë të mekanizmit të referimit e trajtimit të rasteve të dhunës në familje, theksuan punën që ata bënin për ndërgjegjësimin e grave të këtij komuniteti për ta parandaluar dhe denoncuar dhunën ndaj tyre, në bashkëpunim edhe me organizata të shoqërisë civile që punonin në këtë drejtim.

“...Janë 215 raste, të regjistruara në Drejtorinë Vendore për të gjithë Qarkun gjatë vitit 2017. Ne, rubrikë kemi vetëm për minoritet e jo për kategori tjetër. Nga komuniteti rom dhe egjiptian nuk është se kemi pasur raste të evidentuara. As nga komuniteti LGBT nuk kemi raste, pasi nuk raportojnë...” (punonjës i Drejtorisë të Policisë të Qarkut).

“Egjiptianët pak a shumë shprehen se “me siguri bëj ndonjë gabim unë që më rreh burri” (punonjës i Drejtorisë të Policisë të Qarkut).

“Edhe mamaja imë është dhunuar nga babai im, kështu e perceptojnë ato dhunën” (punonjës i Drejtorisë të Policisë të Qarkut).

“Statistika për dhunën ndaj grave dhe vajzave në përgjithësi ne mbajmë, ndërsa të këtyre grupeve nuk kemi. I kemi si numër total, me të dhëna si moshë, edukimi, kohët e fundit kemi dhe gjëndjen social ekonomike. Nuk kemi specifikime për gra nga target grupi me aftësi të kufizuara, komunitetet LGBT dhe ato Rome, ne nuk mbajmë, kemi numër në total, jo të specifikuara. Për vitin 2017 numri në total për gra të dhunuara është 564...” (punonjës i Drejtorisë të Policisë të Qarkut).

“...Per vitin 2017 kemi 80 raste denoncime. Nga këto, vetëm 4 janë denoncime nga gra e vajza të komunitetit Rom dhe atij Egjiptian. Nga dy komunitetet e tjera nuk kemi denoncime...” (punonjës i Drejtorisë të Policisë të Qarkut).

Institucione të Gjyqësorit

Institucionet e gjyqësorit, pohojnë të regjistrojnë në mënyrë të veçantë rastet e paraqitura për divorc, të cilat kanë si shkak dhunën e ushtruar ndaj grave e vajzave. Rastet e regjistruara, ishin kryesisht ato me urdhër të menjëhershshëm mbrojtjeje apo me urdhër mbrojtjeje. Nuk u ofruan të dhëna mbi padi të ngritura gjatë vitit të fundit nga ndonjë grua me aftësi të kufizuara, nga komuniteti Rom dha ai LGBT. Punonjës të këtyre institucioneve theksojnë si më poshtë:

“...normalisht që statistika ne kemi, po nuk bëjmë specifikime. Për ne ato janë palë në proces dhe ne nuk bëjmë dallim për personat me aftësi të kufizuara, as për ata të komuniteteve LGBT dhe Rom...” (punonjës i Gjykatës së Shkallës së Parë).

Përsa i përket informacionit dhe komunikimit të aksesueshëm me individë me aftësi të kufizuara, përfaqësuesit e gjyqësorit shprehen se ato mungojnë dhe e kalojnë përgjegjësinë tek Ministria e Drejtësisë dhe tek organizatat jo fitimprurëse që mbrojnë interesat e grupimeve të ndryshme të aftësisë së kufizuar si ai i personave që nuk shohin dhe nuk flasin e dëgjojnë.

Të gjithë pjesëmarrësit nga institucionet, anëtare të mekanizmit të referimit, të përfshira në këtë raport vlerësimi, pohojnë se shërbimet ato i ofrojnë njëlloj për të gjitha gratë që kërkojnë ndihmë, pa u futur në specifika, të cilat mund të jenë në përputhje me nevojat, prejardhjen dhe traditën e grave nga të treja komunitetet.

“Është e rëndësishme të fillojmë të mendojmë për këtë fenomen të paidentifikuar. Duhet bërë pjesë e trajnimeve, formularëve e protokolleve dhe më pas duhet ndjekur me seriozitet, përmes monitorimeve” (punonjës i Bashkisë).

Institucionet, përgjegjëse për dhunën në familje, raportuan gjithashtu se janë të përfshirë në vazhdimësi në fushata ndërgjegjësimi, si edhe në trajnime të organizuara për dhunën ndaj gruas. Çështje të lidhura me dhunën ndaj grave në fokus të këtij vlerësimi, kanë qenë shumë pak pjesë e fushatave dhe rritjes së kapaciteteve në nivel vendor.

Përfaqësuesit e të gjitha institucioneve pjesëmarrëse, ngritën gjithashtu problematikën e mungesës së ndërgjegjësimit dhe informacionit tek vetë gratë e vajzat me aftësi të kufizuara dhe ato nga komuniteti në lidhje me njohjen, identifikimin, denoncimin dhe trajtimin e

fenomenit të dhunës. Ata ishin të sigurt se gratë e vajzat nga këto komunitete nuk njihnin të drejtat e tyre, nuk ishin aspak të informuara mbi fenomenin dhe parandalimin e trajtimin e tij, sidomos në zonat rurale dhe ato periferike të qyteteve.

“Nuk i njohin të drejtat e tyre, sidomos gratë me aftësi të kufizuara intelektuale, të cilat janë të izoluar dhe pre e dhunës së ushtruar ndaj tyre nga familjarët” (punonjës i Bashkisë).

“Në ditët ndërgjegjësuese gratë e vajzat me aftësi të kufizuara nuk janë prezente. Janë të mbyllura dhe ne nuk i arrijmë dot. Nuk dimë ç’ka bëhet me gratë me aftësi të kufizuara në zonat rurale. Ato nuk kanë asnjë lloj informacioni dhe janë totalisht të izoluar” (punonjës i Bashkisë).

Shërbimet për gratë e vajzat, viktimat të dhunës

Numri i grave e vajzave, që kishin marrë shërbime në qendrat e trajtimit të grave, viktimat të dhunës në familje e trafikimit, dhe që morën pjesë në këtë studim, u raportua prej tyre të jetë 1230 për vitin 2017.

Nga ky numër, vetëm 14.3% (n=176), ishin gra të raportuara nga komunitetet Rom e LGBT si edhe me aftësi të kufizuara, viktimat edhe këto të dhunës dhe trafikimit. Qendrat që ofronin shërbime për gratë, raportuan të kenë statistika të veçanta për gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, ato të komuniteteve LGBT dhe Rom, të cilat kanë marrë shërbime në to.

V.1.1 Çfarë mendojnë gratë e vajzat me aftësi të kufizuara mbi fenomenin e dhunës

Shumica e grave me aftësi të kufizuara, të trajtuara në shërbimet për të gjitha gratë e dhunuara, ishin me aftësi të kufizuar intelektuale apo me problem të shëndetit mendor. Kjo shkon në linjë me studimet e realizuara në nivel ndërkombëtar, por edhe studime më të hershme, të realizuara në Shqipëri (ADRF, 2015).

“...Është më e pranishme nga sa mund të mendohet dhe kam shembuj nga të afërme dhe shoqe të dhunuara. Gjithsesi, janë shumë raste që jo vetëm nuk denoncohen, por edhe fshihen nga të gjithë të afërmit...” (grua me aftësi të kufizuara).

Gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, të cilat morën pjesë në grupet e fokusuara, konfirmuan me thëniet e tyre se ato me dëmtime në sferën intelektuale janë më shumë të rrezikuara për të qenë të dhunuara në krahasim me gratë e tjera, të cilat kanë dëmtime fizike, të shikimit apo të të folurit. Ato pohuan që gratë e vajzat nga kjo kategori janë më të rrezikuara edhe për faktin se u mungon plotësisht edukimi seksual dhe nuk janë në gjendje të identifikojnë sjelljet seksuale abuzive. Ato jetojnë në varfëri dhe janë plotësisht të varura nga të afërmit, të cilët ka raste që i abuzojnë dhe shfrytëzojnë edhe për qëllime ekonomike apo trafikimi. Por jo më pak të ekspozuara ndaj dhunës janë dhe gratë e tjera me aftësi të kufizuara, të cilave aftësia e kufizuar (fizike, në të folur, në shikim) u kufizon mbrojtjen fizike dhe emocionale. Barrierat në komunikim i pengojnë për të raportuar dhunën, mungesa e shikimit i pengon për të identifikuar dhunuesin, por bëhet shkak edhe për të mos lëvizur/apo për të mos u orientuar me qëllim largimin e menjëhershëm nga një situatë dhune, mungesa e aksesit fizik në institucione dhe qendra i privon nga e drejta për të marrë shërbimet e nevojshme. Këto vështirësi, ilustrohen në vijim nga thëniet e vetë grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, të cilat u përfshinë në grupet e fokusuara.

“...gratë me aftësi të kufizuara mendore e kanë të vështirë të kuptojnë dhunën...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...shpeshherë, kujdestari apo i afërmi rezulton të jetë edhe dhunues...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...familjarët apo kujdestarët u japin të sëmurve mendore qetësues që të flenë më shumë, dhe kjo është një lloj dhune...” (grua me aftësi të kufizuara).

Përsa i përket moshës së viktimave nga të tre komunitetet, specialistët e qendrave pohuan se moshë e tyre ishte kryesisht e re, 18-35 vjeç. Ndërkohë, fokus grupet dhe intervistat e realizuara me antarë të komunitetit rom treguan se gratë nga ky komunitet ishin të dhunuara në vijimësi, gjatë gjithë ciklit të jetës.

Rastet e sjella për këtë studim nga ofruesit e shërbimeve, treguan se gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara dhe ato nga komunitetet Rom janë viktimat të të njëjtave forma të dhunës ashtu si edhe gratë pa aftësi të kufizuara, por edhe të formave të dhunës të lidhura me aftësinë e kufizuar të tyre apo me stereotipet e kontekstin familjar. Ajo që vihet re nga rastet e sjella, është se një pjesë e grave me aftësi të kufizuara kanë përjetuar dhunë

fizike që lidhet me aftësinë e tyre të kufizuar. Ndalimi i mjekimit, izolimi në shtëpi pasi karrigia me rrota ishte shkatërruar apo lidhja me litar brenda shtëpisë për arsye të mungesës së shërbimeve mbështetëse, janë lloje specifike të dhunës fizike, të ushtruara ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, të sjella për këtë studim nga pjesëmarrësit.

“...Më të shpeshta janë dhuna psikologjike, fizike dhe verbale, por dhuna psikologjike dhe ajo emocionale janë të përjetshme...” (grua me aftësi të kufizuara).

Dhuna verbale dhe ajo psikologjike ishin më së shumti shoqëruese të asaj fizike, sidomos në grate e vajzat e komunitetit Rom dhe atyre me aftësi të kufizuara. Tek gratë me aftësi të kufizuara, dhuna emocionale ishte e lidhur me aftësinë e kufizuar. Kërcënimi për braktisje nga familjarët e një gruaje në karrige me rrota, apo kontrolli i çdo sjelljeje e çdo lëvizjeje dhe kërcënimi se do të dërgohej në institucion i një vajze me aftësi të kufizuara, ishin shembuj të sjellë të dhunës emocionale, të ushtruara në kontekstin e aftësisë së kufizuar.

“...Një e afërme e familjes sime, është një grua me aftësi të kufizuara të moderuara mendore, e cila ka konflikte të vazhdueshme me bashkëshortin, i cili kërkon divorcin. Gjatë takimit me punonjësen sociale, gruaja tregon se nënvlehtësohet dhe se dhunohet emocionalisht në mënyrë konstante. Dhuna shkon deri aty, sa asaj i fshihen mjekimet e rekomanduara nga mjekët...” (grua me aftësi të kufizuara).

Ofruesit e shërbimeve treguan se gratë e vajzat me aftësi të kufizuara dhe ato nga komuniteti Rom, nuk i kanë shpëtuar trafikimit të qënieve njerëzore. U raportuan 7 raste të grave me aftësi të kufizuara, të trafikuar gjatë vitit të fundit. 6 prej tyre ishin me aftësi të kufizuara intelektuale dhe me probleme të shëndetit mendor; një prej tyre ishte viktimë e dhunës seksuale dhe një ishte minorene. Po ashtu, ato raportuan 15 raste të grave nga komuniteti Rom dhe një nga komuniteti LGBT, të trafikuar.

Nga fokus grupet dhe intervistat e realizuara, rezultoi se dhuna ekonomike është e pranishme në jetën e tyre. Gratë e vajzat me aftësi të kufizuara pohuan që më së shumti pagesat e tyre të aftësisë së kufizuar menaxhoheshin nga familja apo bashkëshorti dhe nuk përdorëshin për të menaxhuar probleme të lidhura me aftësinë e tyre të kufizuar.

Një nga rastet e raportuara ishte ai i një vajze me aftësi të kufizuara intelektuale, ndaj të cilës ishte ushtruar dhunë seksuale.

Në rrëfimet e tyre, gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, pothuajse të gjitha, konfirmuan se dhuna psikologjike është një nga format e dhunës që ato e përjetojnë rëndom. Ato evidentuan se një ndër faktorët kryesorë që shkaktojnë dhunën psikologjike janë paragjykimet që familjarët dhe shoqëria kanë për to. Gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara ndihen dhe janë dyfish të paragjykuara nga familja dhe shoqëria. Për shkak të të qenit grua, por edhe me aftësi të kufizuar, ato në të shumtën e rasteve nuk gëzojnë të drejtën për t'u arsimuar, punësuar, krijuar familje, lindur fëmijë dhe për t'u përfshirë në komunitet. Pjesëmarrëset në grupet e fokusuara theksuan se familja është barriera e parë që ato ndeshin për të jetuar të pavarura. Familjarët dhe të afërmit, të cilët kanë përgjegjësinë kryesore për mirëqenien e tyre, si në aspektin moral por shpeshherë edhe në rolin e kujdestarit, janë të parët që i pengojnë të përfshihen në jetën aktive. Pikërisht familjarët, nën rolin e “mbrojtësit” për të afërmet e tyre me aftësi të kufizuara, nga etiketimet, talljet apo përbuzjet, me të cilat këto mund të përballen në mjedisin jashtë familjes, në fakt refuzojnë që ato të përfshihen në shoqëri. Një “mbrojtje” e tillë bën që gratë me aftësi të kufizuara të izoloohen, të ndrydhin ndjenjat e tyre, dëshirat, endrrat dhe të kenë një vetëvlerësim të ulët. Në këtë mënyrë, atyre nuk u jepet shansi për të provuar aftësitë dhe për të dalë nga izolimi. Ato shprehen se në ambientin familjar ky lloj trajtimi “mbrojtës” bëhet shkak për të përjetuar dhunë psikologjike të vazhdueshme.

“...më e shpeshtë është dhuna emocionale-psikologjike. Familja të bën të ndiesh nevojën e tyre për të të ndihmuar. Për faktin që je me aftësi të kufizuar, shpesh na thonë ke vëllain, motrën ku të mbështetesh. Nuk të lënë të krijosh personalitetin tënd, por të shtërngojnë të jesh e varur nga të tjerët...” (grua me aftësi të kufizuara).

Edhe në rastet kur aftësia e kufizuar që ato mbartin, nuk është e lidhur me zhvillimin e tyre mendor, shoqëria i sheh dhe trajton si individë me kufizime të plota, pra të paafta për t'u përfshirë, kontribuar në jetën aktive apo për të realizuar rolin tyre gjinor.

Rastet e dhunës, të sjella për këtë studim nga qendrat e shërbimeve, hodhën dritë mbi faktin se në rastin e grave e vajzave me aftësi të kufizuara, familjarët, përfshirë dhe

ata që janë kujdestarët ligjorë, janë personat që kryesisht ushtrojnë dhunë më së shumti (babai, nëna, njerka, vëllai, motra, gjyshja).

Rezultatet e përfutuara nga grupet e fokusuara, treguan se gratë me aftësi të kufizuara e gjejnë veten shpeshherë të neglizhuara apo në situata abuzive, sepse janë të varuara financiarisht apo fizikisht nga bashkëshortët, familjarët apo kujdestarët, të cilët janë ndër ata që ushtrojnë dhunë e abuzojnë me to. Jetesa në rrethana varësie prej të tjerëve, ua bën të vështirë shkëputjen nga mjedisi ku jetojnë dhe shton pengesat për të denoncuar dhunën apo për të kërkuar mbështetje në qendra të specializuara. "Pajtimi" që ato bëjnë me dhunën apo abuzimin që përjetojnë nga bashkëshortët apo familjarët, bëhet në shumë raste edhe për shkak të varësisë ekonomike që kanë prej tyre, për shpenzime të shtuara që u nevojiten për të mbuluar nevoja (pajisje, ilaçe, etj.), që vijnë si pasojë e specifikave të llojit të aftësisë së kufizuar. Sipas tyre, të gjitha këto rrisin mundësitë e shfrytëzimit dhe abuzimit të vazhdueshëm si fizik, ashtu edhe psikologjik.

"...kam dëgjuar një rast në një fshat për një vajzë me aftësi të kufizuara që del nga shtëpia vetëm e bërtet në rrugë. Ajo dhunohet nga vëllezërit e saj, pasi, sipas tyre, ajo nuk duhet të dalë nga shtëpia. Mentaliteti shpesh i shtyn familjarët drejt dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara, për arsye se ato nuk duhet të dalin jashtë, t'i shohin të tjerët..." (grua me aftësi të kufizuara).

Neni 16 i Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, kërkon marrjen e të gjitha masave për nxitjen e trajtimit fizik, psikologjik, si edhe për rehabilitimin dhe integrimin social të grave e vajzave, që janë viktime të çdo lloji forme dhune apo abuzimi.

Pjesëmarrësit nga qendrat që ofrojnë shërbime për gratë e dhunuara, raportuan të kenë trajtuar raste të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, njëlloj si çdo rast tjetër i një gruaje të dhunuar. Shërbimet e ofruara kanë qenë të shumëllojshme, që nga asistenca ligjore për marrjen e urdhrat të mbrojtjes, ndjekja e procedurave të divorcit dhe përfaqësimi në gjykatë deri tek këshillimi e trajtimi psikologjik, strehimi i përkohshëm dhe afatgjatë, referim në qendra apo institucione të tjera ofruese të shërbimeve, komunikimi me familjen dhe orientimi në punësim e formim profesional. Pengesat në trajtimin e grave e vajzave me aftësi të kufizuara me shërbimet për të gjitha gratë, raportohen të kenë qenë

jo të vogla. Pjesëmarrësit listuan një sërë pengesash si: (a) mjediset e papërshtatura nga ana ndërtimore në të gjitha aspektet; (b) mungesa e kapaciteteve në disa raste për të komunikuar me gra me aftësi të kufizuara me probleme në zhvillim dhe probleme të shëndetit mendor apo ato me probleme në dëgjim; (c) mungesa e ambienteve të veçanta për gra me aftësi të kufizuara të rënda; (d) mungesa e stafëve mbështetëse; (e) pengesa pas përfundimit të ciklit të trajtimit në qendër dhe referimit në shërbime të tjera, etj.

Mungesa e shërbimeve në komunitet për personat me aftësi të kufizuara, pas daljes nga qendrat pritëse, mungesa e banesave sociale, mungesa e shërbimeve për jetesë të pavarur etj, bëjnë që në shumë raste gratë e vajzat me aftësi të kufizuara të rikthehen në familje pranë dhunuesit e të rifuten përsëri në ciklin e dhunës. Pjesëmarrësit nga qendrat e shërbimeve raportuan se në raste të tjera, gratë e vajzat me aftësi të kufizuara strehohen në institucione rezidenciale të përkujdesit social, larg qendrave të banimit të tyre dhe shpesh jo në përputhje me moshën, nevojat dhe aftësinë e tyre të kufizuar.

"Rastet e trajtimit të grave me aftësi të kufizuara paraqiten të vështira." (ofruer i shërbimeve).

"Mendoj se bëhet shumë pak ose aspak për gratë me aftësi të kufizuara viktime të dhunës. Shërbimet që ne kemi nuk janë të përshtatura për të pritur gratë me aftësi të kufizuara, për më tepër janë shumë të pakta në numër. Mungon ekspertiza në shërbimet tona në trajtimin e këtyre rasteve." (ofruer i shërbimeve).

Shumica e ofruesve të shërbimeve, ishin të mendimit se vetë gratë me aftësi të kufizuara kanë zgjedhur të mos kërkojnë ndihmë dhe, për këtë arsye, numri i tyre në shërbime është kaq i vogël.

Pjesëmarrësit theksuan si një faktor pozitiv bashkëpunimin mes shërbimeve të ndryshme për të gjetur zgjidhjen më të mirë në trajtimin e rasteve të rënda të grave me aftësi të kufizuara të dhunuara.

"Kur kemi nevoja për probleme që nuk i zgjidhim dot, kërkojmë ndihmën e qendrave të specializuara, sidomos në raste të trajtimit të shëndetit mendor." (ofruer i shërbimeve).

"Nuk është e lehtë. Komunikimi me një grua me aftësi të kufizuara kërkon specializim më vete. Duhet të punosh

fort që ta kuptosh dhe të gjesh më pas shërbimet që mund të përshtaten me aftësinë e kufizuara. Duhet më shumë ndjeshmëri dhe shërbimet mungojnë më së shumti për personat me aftësi të kufizuara.” (ofruer i shërbimeve).

Rastet e sjella nga pjesëmarrësit në studim, tregojnë se gratë me aftësi të kufizuara hyjnë në një cikël të gjatë dhune, nga i cili është e vështirë të dalësh. Largimi nga mjedisi i dhunës dhe vendosja në institucione rezidenciale, shihet si shpëtimi i vetëm i grave të dhunuara, por edhe i institucioneve e qendrave që ofrojnë shërbime emergjente për gratë e dhunuara. Mungesa e të gjitha llojeve të shërbimeve në komunitet për personat me aftësi të kufizuara, kufizon trajtimin dhe rehabilitimin në vazhdimësi dhe nuk lejon që gratë me aftësi të kufizuara të dalin nga cikli i gjatë e vicioz i dhunës.

“Mungon shërbimi për familjen. Është një kalvar i gjatë të kesh një fëmijë me aftësi të kufizuara, i cili është i gjithi barrë për familjen. Ka raste të ushtrimit të dhunës, fëmijë që gjenden të lidhur, pasi mungojnë shërbimet në komunitet dhe ndihmësi personal. Dhuna ndaj individëve me aftësi të kufizuara në Shqipëri është e lidhur me mungesën e të gjitha shërbimeve për ta dhe familjet e tyre.” (grua me aftësi të kufizuara).

Një grua me aftësi të kufizuara, pjesëmarrëse në grupin e fokusuar, thotë:

“...dhunë ka edhe në ofrimin e shërbimeve, nuk ka specialistë të dhënies së shërbimit. Mungesa e dhënies së shërbimit është dhuna bazë...”

Si një çështje që duhet eksploruar dhe për të cilën duhet punuar në vazhdimësi, u cilësua dhënia e informacionit dhe trajnimet që duhen kryer për familjarët dhe kujdestarët e personave me aftësi të kufizuara. Pjesëmarrëset në grupe të okusuara e sugjeruan si shumë të rëndësishëm në procesin e parandalimit dhe identifikimit të fenomenit të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara.

“Jeta e grave e vajzave me aftësi të kufizuara është e lidhur me praninë e anëtarëve të tjerë të familjes apo kujdestarët. Ato patjetër duhet të jenë pjesë e trajnimeve, ku të flitet mbi llojet specifike të dhunës së ushtruar ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara” (grua me aftësi të kufizuara).

Gratë me aftësi të kufizuara të përfshira në grupet e fokusuara, kishin ndjesinë se përfaqësuesit e institucioneve nuk janë të ndërgjegjësuar për dhunën që mund të ushtrohet mbi to. Sipas tyre, profesionistët, specialistët, personat që i ofrojnë shërbimet janë pjesë e shoqërisë dhe si të tillë ato i paragjykojnë. Si rezultat, i neglizhojnë në ofrimin e shërbimeve, për të cilat kanë detyrim. Të intervistuarat ishin të mendimit se është e nevojshme që profesionistët e qendrave, institucioneve, si dhe kujdestarët, të informohen për të drejtat e grave me aftësi të kufizuara. Ato vlerësuan se edhe vetë gratë me aftësi të kufizuara duhet të përfshihen në trajnime dhe takime informuese që zhvillohen për tematika të lidhura me dhunën ndaj grave me aftësi të kufizuara.

“...çdo organizatë/qendër që ofron shërbime për gratë duhet të trajnojë punonjësit e saj për çështje të lidhura me dhunën ndaj grave me aftësi të kufizuara...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...duhet të bëjnë aktivitete me ne, të na ftojnë... organizatat/ qendrat nuk na bëjnë pjesë të takimeve...” (grua me aftësi të kufizuara).

V.1.2 Dhuna ndaj grave e vajzave të komunitetit LGBT

Pjesëmarrësit në intervista nga komuniteti LGBT treguan se për shkak të traditave shqiptare dhe situatës ekonomike, pjesa më e madhe e grave lezbike dhe biseksuale jetojnë me familjen e tyre. Për shkak të presionit social, gratë lezbike dhe biseksuale vuajnë nga frika e stigmatizimit, humbjes së familjeve të tyre në momentin kur ata do të zbulojnë orientimin seksual të vajzave të tyre. Një nga shqetësimet kryesore të grave lezbike dhe biseksuale është presioni që ushtrohet nga familjet e tyre për t'i martuar. Ky obligim shoqëror intensifikohet me moshën. Dhuna psikologjike i detyron ata që të shtypin orientimin e tyre seksual dhe të bëjnë atë që është më e pranueshme nga shoqëria. Ndonjëherë gratë lezbike detyrohen të bëjnë marrëveshje me meshkuj homoseksualë për të krijuar lidhje ose martesë me qëllim që të shpëtojnë nga presioni i familjeve të tyre. Në disa raste, kur orientimi seksual i grave lezbike zbulohet nga familjet, ata abuzohen verbalisht dhe fizikisht, kërcënohen, izoloohen në shtëpi dhe detyrohen mos të takojnë më partneren. Familjarët u drejtohen mjekëve për t'i kuruar vajzat e tyre me kura hormonale,

të cilat sjellin pasoja shumë të dëmshme për shëndetin. Në raste të tjera, ndodh që familjet i përzënë nga shtëpia vajzat e tyre dhe ndërpresin cdo komunikim me to. Në institucionet arsimore gratë dhe vajzat e komunitetit LGBT janë subjekt i ngacmimit dhe abuzimit verbal dhe fizik jo vetëm nga nxënësit e tjerë, por dhe nga vetë mësuesit.

Pjesëmarrësit në intervista theksuan se gratë transgjimore shpesh janë viktime të krimeve të urrejtjes, përjetojnë dhunë, abuzime nga policia dhe përjashtohen nga shërbimet shëndetësore. Marrja e shërbimeve shëndetësore publike, përfshirë shërbimet për HIV, është shqetësim real për gratë e komunitetit transgjimor. Gratë transgjimore janë një nga nën-grupet më të marginalizuara në komunitetin LGBTI në Shqipëri. Gratë transgjimore, të cilat nuk e fshehin identitetin e tyre gjimor, e kanë të pamundur të punësohen. Gratë dhe vajzat transgjimore nuk mund të marrin dokumenta që zyrtarisht regjistrojnë gjininë e tyre të preferuar. Ato, shpesh detyrohen të punojnë si punonjëse të seksit. Gratë transgjimore, shpesh, janë viktime të krimeve të urrejtjes, përjetojnë dhunë dhe abuzime nga policia dhe përjashtohen nga shërbimet shëndetësore. Gjithashtu gratë transgjimore e kanë të pamundur të marrin me qera ambjente banimi, pasi në momentin kur zbulohet identiteti i tyre gjimor, përzihen nga shtëpitë, ndonjëherë edhe me dhunë.

Dhuna ekonomike, është gjithashtu e pranishme në jetën e shumë grave të komunitetit LGBT. Në momentin kur familjet zbulojnë orientimin seksual të vajzave të tyre, fillojnë të ushtrojnë presionin ekonomik duke i detyruar të kthehen në "normalitet", pasi përndryshe nuk do të mbështesin financiarisht studimet ose shpenzime të tjera të nevojshme për jetesën e tyre.

Pjesëmarrësit në këtë vlerësim, pohuan se nuk i kishin treguar miqve në shkollë apo universitet rreth seksualitetit të tyre. Arsyeja, sipas tyre, është frika nga diskriminimi, keqtrajtimi, dhe frika nga përjashtimi nga shoqëria. Një nga pjesëmarrëset, shpjegoi vendimin e saj për të mos i treguar miqve:

"...Jam person shumë i ndjeshëm dhe kjo do të më influenconte. Sigurisht, mund të ketë njerëz që mund të më kuptojnë, por e di që shumica do të më përjashtojë..." (grua nga komuniteti LGBT).

Në mënyrë të ngjashme, një tjetër pjesëmarrëse,

gjithashtu pohoi të kishte frikë nga mënyra se si do ta trajtonin miqtë e saj, nëse do ta njihnin orientimin e saj seksual:

"...Gjatë diskutimeve me miq, kam vënë re se i shikojnë si inferiorë personat LGBT dhe se unë nuk do të doja të ndihesha në këtë mënyrë, të ndihesha inferiore..." (grua nga komuniteti LGBT).

Pjesëmarrësit, treguan gjithashtu rreth qëndrimeve të studentëve dhe mësuesve ndaj tyre. Ato sollën ndër mend disa incidente në shkollë, ku ishin bërë subjekt dhune fizike dhe verbale nga studentë të tjerë. V, një transgjimor, pohoi se si ajo ishte abuzuar fizikisht:

"...më rrahën një herë në shkollë. Më thanë 'pederast'. I bërtita. Pastaj tre prej tyre, djem, më rrahën shumë keq. Kisha turp t'i tregoja prindërve. Kështu, u solla sikur isha sëmurë, dhe ndjenja në shtëpi, pasi nuk mund të shkoja në shkollë. Kisha frikë mos rrihesha përsëri. Ata më kërcënuan, sepse nuk donin që unë të kthehesha në shkollë. Tani, në ditët e sotme, është dicka më mirë, është bërë më mirë. Nuk është si më parë..." (grua nga komuniteti LGBT).

V, gjithashtu theksoi mungesën e informacionit tek personat LBT. Ajo kujtoi se ka vuajtur shumë, sepse edhe ajo vetë nuk ishte e vetëdijshme se çfarë ishte një person transgjimor. Më vonë, kur erdhi në Tiranë dhe filloi të shihte programe në television mbi personat LBT, atëherë filloi të kuptonte veten e saj.

Pjesëmarrësit folën rreth qëndrimit të mësuesve ndaj tyre, në shkollë, qëndrime të cilat përfshinin tallje të hapura të studentëve, apo komente degraduese të drejtuara hapur kundër tyre. D, një transgjimorë që e braktisi shkollën në klasën e dytë kujton:

"Mësuesit e kuptonin se çfarë isha unë, dhe talleshin me mua" (grua nga komuniteti LGBT).

Një tjetër pjesëmarrëse, tregoi për eksperiencën e saj me mësuesit:

"Mësuesit në shkollë të mesme më kujtonin gjatë gjithë kohës që isha lezbike... Nuk e ke mendjen për mësim se je lezbike... Ata kështu më thonin në sy të të gjithëve në klasë. Dhjetë vite më parë, kur isha në shkollë te mesme gjërat ishin shumë më ndryshe. Këto tre, katër vitet e fundit mentaliteti ka ndryshuar pak. Është zbutur. Të paktën nuk të rrahin tani..." (grua nga komuniteti LGBT).

Si rezultat, pjesëmarrsja tha se kishte vuajtur shumë, dhe çante fshehurazi vazhdimisht. Kur ishte ende në shkollë të mesme, për shkak të situatës me të cilën përballej, filloi drogën dhe alkoolin.

"Nuk kisha mënyrë tjetër. Si mund të kalohen këto situata? Vetëm aty mund të gjendej ngushëllim. Jam me fat që kisha mamin dhe babin tim. Po të mos ishin ata, do të përfundoja si një kriminele. Nuk më kënaqte asnjë gjë. Kisha krizë identiteti. Kisha mendime vetëvrasëse..." (grua nga komuniteti LGBT).

V, gjithashtu, tha se nuk u regjistrua në shkollë të mesme pasi mbaroi 9-vjeçaren. Tha se kishte hasur shumë presion. Nuk mund t'a përballonte dot presionin e paragjyqimeve, kështu që nuk e vazhdoi shkollën.

A, foli për eksperiencat e saj në spitalin publik:

"...Dikur, shkova të bëja një radiografi. Isha vetëm. Po prisja rradhën time. Kur më panë, më thanë, prit, prit. Pastaj dy vajza që erdhën pas meje e kryen radiografinë përpara meje..." (grua nga komuniteti LGBT).

Pjesëmarrësit, gjithashtu vunë në dukje faktin se marrin trajtime të ndryshme në qendrat mjekësore, kur shoqërohen nga prindërit në krahasim me atë që përfitojnë kur janë të pa shoqëruara. Për shembull, V, një transgjiniore tjetër, tregoi këtë histori:

"...Shkova në spital bashkë me mamanë time. Më hodhën një shikim të shtrembër, por gjithsesi ma dhanë mjekimin e nevojshëm sepse isha me mamin. Mendoj se po të isha vetëm nuk do të trajtohesha mirë..." (grua nga komuniteti LGBT).

Një tjetër pjesëmarrëse, tregon mbi eksperiencën e saj me institucionet shëndetësore.

"Ato, filluan të flisnin prapa kurrizit tim: 'Çfarë njerëzish vijmë në këtë spital, turp t'i vijë'. Ato qeshnin. Unë nuk thashë asnjë gjë. E mbajta gojën të mbyllur, sepse nëse flisja do të kuptohej se isha e inatosur" (grua nga komuniteti LGBT).

V.1.3 Dhuna ndaj grave dhe vajzave të komunitetit Rom

Pjesëmarrësit në fokus grupe dhe në intervista, nga komuniteti Rom, pohuan se dhuna ndaj grave e vajzave ishte dicka e zakonshme brenda komunitetit të tyre. Të

gjitha llojet e dhunës ishin prezente, psikologjike, verbale, e më së shumti ajo fizike. Dhuna ushtrohej kryesisht nga burrat e familjes: bashkëshortët kryesisht, por edhe babai e vëllai para martesë. Dhuna ndaj grave e vajzave të këtij komuniteti ishte e pranishme në cdo moshë; niste në adoleshencë për të qenë më intensive gjatë viteve të para të martesës, por nuk përjashtoheshin rastet që ajo vazhdonte edhe kur gratë nga ky komunitet shkonin 50 vjeç. Më së shumti, gratë e vajzat pjesëmarrëse ishin pa asnjë klasë shkollë ose me shkollë fillore.

"...Po, dhuna është shumë e pranishme në komunitetin tonë..." (grua nga komuniteti Rom).

"...Ushtrohet dhunë fizike, verbale dhe psikologjike..." (grua nga komuniteti Rom).

"...Bashkeshorti, është ai që rreh më shumë, por edhe prindërit apo edhe vëllai ndaj motrës..." (grua nga komuniteti Rom).

Gratë nga ky komunitet, raportuan të mos kenë njohuri mbi dhunën, format e saj, shërbimet që ekzistojnë për rreth tyre dhe që trajtojnë gra e vajza, viktime të dhunës.

Shkak kryesor të dhunës, gratë e burrat pjesëmarrës nga ky komunitet shohin varfërinë, papunësinë, pasigurinë për të ardhmen, por edhe traditën dhe stereotipet e krijuara për sjelljen ndaj grave e ndaj bashkëshorteve. Mungesa e njohurive për shërbimet ekzistuese, pasiguria, përshtatja me gjendjen e nënshtruar të grave të dhunuara, janë disa nga faktorët që ndikojnë në mosdenoncimin e saj nga gratë e vajzat e komunitetit Rom.

"...Unë jam dhunuar dhe e di që duhet të denoncoj në polici. Psikologjia dhe stafi këtu tek qendra më kanë thënë ta denoncoj burrin në polici, por nuk e kam bërë..." (grua nga komuniteti Rom).

"...Nuk kanë njohuri mbi format e ndryshme të dhunës dhe nuk dinë si të mbrohen..." (grua nga komuniteti Rom).

"...Jo, gratë romë nuk e denoncojnë dhunën, kanë frikë dhe mendojnë se situata do të ndryshojë, shpresojnë gjithnjë se ajo do të përmirësohet..." (grua nga komuniteti Rom).

"...Nuk e denoncojmë. Konsiderohet turp. Dhe familja nuk na mbështet të shkojmë e ta denoncojmë burrin. Por, dhe mendojmë të mos shkatërrojmë familjen. Shumë nga ne nuk kanë ku të shkojmë. Janë të papuna dhe

pa përkrahjen e nënës e babës...” (grua nga komuniteti Rom).

“...Nuk doja ta shihja bashkëshortin në burg. Unë e tërhoqa denoncimit tim. Punonjësit e policisë i thanë që po ta qëllosh qoftë edhe një herë gruan, ne do të fusim brenda...” (grua nga komuniteti Rom).

“...U bëra pishman që e denoncova burrin. Askush nuk më ndihmoi. Pagova avokat pastaj që ta nxjerr nga burgu. Kam tre fëmijë dhe nuk i rris dot e vetme...” (grua nga komuniteti Rom).

“...Unë mund të denoncoj vetëm nëse dhuna është e egër dhe ndodh shpesh, përndryshe jo, nuk denoncoj...” (grua nga komuniteti Rom).

Pavarësisht mungesës së njohurive me dhunën, shërbimet e trajtimit, mekanizmin e referimit të shumicës së grave nga komuniteti rom në këtë raport, kishte edhe prej tyre që kishin marrë njohuri dhe u ishin drejtuar policisë dhe shërbimeve ekzistuese për ndihmë.

“...Deri diku unë kam dëgjuar për dhunën. Kanë ardhur në qendrën komunitare disa vajza dhe na kanë folur për dhunën në familje. Dëgjojmë dhe në televizor...” (grua nga komuniteti Rom).

“...Ka një qendër që i ndihmon gratë. Aty u ndihmua një grua rome që të bënte divorcin...” (grua nga komuniteti Rom).

Të pyetura se ç’duhet bërë që të elimonohet dhuna ndaj grave e vajzave në komunitetet e tyre, gratë thanë se ato kanë nevojë për më shumë informacion se ku të drejtohen dhe çfarëndihme mund të marrin nga shërbimet apo institucionet. Ato gjithashtu kërkuan mundësi punësimi e formimi profesional, pasi ishin tërësisht të varuara nga bashkëshortët e tyre ekonomikisht. Ata kërkuan gjithashtu shërbime të mbrojtura e të sigurta, ndihmë për të realizuar procedurat e divorcit, ndihmë për arsimin e fëmijëve të tyre.

“...Më shumë informacion se ku të drejtohen nëse kanë dhunë. Dhe më shumë mundësi punësimi, pasi gratë rrijnë e durojnë dhunën për shkak të varfërisë...” (grua nga komuniteti Rom).

“...Kam nevojë për më shumë shërbime, ndihmë financiare, mbështetje ligjore, punësim, dikush të më ndihmojë me shkollimin e fëmijëve...” (grua nga komuniteti Rom).

“...Kam nevojë për mbrojtje, për sigurinë e jetës. Jam goditur shumë herë nga bashkëshorti dhe antarë të familjes së tij, pasi unë e denoncova në polici...” (grua nga komuniteti Rom).

Tradicionalisht, burrat nga komuniteti Rom i shohin gratë e tyre si pronë, me të cilën mund të bëjnë ç’është duan dhe mund të marrin çdo vendim që atyre u duket i drejtë. Edhe burrat, pjesëmarrës në fokus grupe theksojnë se ka shumë dhunë në familjet e komunitetet e tyre. Shkaqet e dhunës ato i lidhin me mosbindjen e grave ndaj kërkesave të burrave, vështirësitë ekonomike, xhelozinë, traditën e stereotipet e krijuara.

“...Gratë rrihen nëse e bëjnë veten, nuk binden, se gruaja e mirë nuk ka dhunë...” (burrë nga komuniteti Rom).

“...Dhunë ka brenda mureve të shtëpisë. Në shumë pak raste në publik. Zakonisht, ajo ndodh kur burri është i dehur...” (burrë nga komuniteti Rom).

“...Mosbindja e gruas është shkak kryesor. Kur ajo nuk bën atë që i kërkon burri. Por edhe xhelozia, situata ekonomike, varfëria...” (burrë nga komuniteti Rom).

“...Po tani kanë mësuar që dhuna dënohet dhe kanë filluar të çojnë burrat në polici dhe për një shpullë. Nuk binden më si më parë...” (burrë nga komuniteti Rom).

“...Gratë të binden dhe plotësojnë detyrat e tyre. Të dëgjojnë burrin se burri nuk i rreh kot. Të kemi kushte më të mira ekonomike se mospasja sjell dhe grindje...” (burrë nga komuniteti Rom).

Pjesëmarrësit nga komuniteti Rom, treguan se format e dhunës, të përjetuara nga gratë dhe vajzat rome, janë të njëjta me ato të përjetuara nga gratë jo rome. Megjithatë, ato evidentuan edhe disa formë unike të dhunës, të cilat ndeshen në komunitetet e tyre. Disa prej formave të veçanta të dhunës të treguara, janë listuar si më poshtëvijon:

- Terheqja e vajzave nga shkolla, sapo arrijnë moshën e pubertetit;
- Martesat e hershme, të cilat shpesh gjenerojnë të gjitha format e dhunës të ushtruara, jo vetem nga bashkëjetuesi, por dhe familja e tij;
- Detyrimi apo imponimi për të lypur në rrugë, bare, dhe vende turistike;
- Mungesa e vullnetit nga ana e bashkëjetuesit për të lidhur martesë të ligjshme;

- Ndërhyrja e vjehërve në rritjen e fëmijëve, madje në disa raste moslejimi i ushtrimit të mëmësisë në mënyrë të lirë, me justifikimin se janë në moshë të re dhe nuk dinë të kujdesen për fëmijët;
- Në disa raste, për shkak të moshës së vogël, nënat e reja rome detyrohen të rregjistrojnë fëmijët e lindur prej tyre në emër të vjehrës, kumatës apo të tjerë familjarë të rritur;
- Gratë dhe vajzat Rome, për shkak të diskriminimit racor, situatës së vështirë ekonomike, apo mungesës së arsimit, bëhen shpesh pre e dhunës psikologjike, ekonomike dhe fizike dhe nga persona jashtë familjes.

Gratë e vajzat nga komuniteti rom, më së shumti pohuan të dhunoheshin nga bashkëshortët e tyre, por edhe nga baballarët dhe vëllezërit, përpara martesë. Po ashtu, dhunë ata përjetonin edhe nga familjarë të bashkëshortit.

Qëndrat e shërbimeve të përfshira, raportuan 15 raste të grave e vajzave nga komuniteti Rom të trafikuar përgjatë vitit 2017.

V.2 Shkaqet e numrit të ulët të denoncimeve të rasteve të dhunës, nga gratë e vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom dhe ai LGBT

Të gjithë pjesëmarrësit në studim, përfaqësues të institucioneve, ofruesve të shërbimeve, dhe gratë që morën pjesë në grupet e fokusuara e intervista, pothuajse në mënyrë unanime, ishin të mendimit se dhuna ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komuniteti LGBT dhe ai Rom, është e fshehur, e pidentifikur dhe e paraportuar, në një nivel shumë më të lartë sesa dhuna ndaj grave dhe vajzave në përgjithësi. Kjo, për shkak të një sërë faktorësh të lidhur më së pari me:

(a) mungesën e informacionit për institucionet tek të cilat mund të drejtohen për të bërë denoncimin. Megjithatë, prej kohësh pranë bashkive, objekt i këtij studimi janë ngritur njësitë për mbrojtjen nga dhuna në familje (apo mekanizmat e referimit, siç njihen ndryshe), të intervistuarit shprehen se nuk kanë informacion për ekzistencën apo rolin e këtyre mekanizmave. Të gjitha gratë e intervistuarat, theksuan se ato nuk janë të informuara për strukturat e ngritura në nivel

vendor në mbështetje të grave të dhunuara. Atyre u mungonte plotësisht informacioni për qendrat ofruese të shërbimeve për gratë e dhunuara, shërbimet që ofrohen nga bashkia përmes koordinitorit vendor kundër dhunës në familje, si dhe u shprehën se nuk e njihnin Mekanizmin e Referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës në marrëdhëniet familjare, të ngritur pranë bashkisë. Ato pohuan se nuk janë ftuar dhe nuk kanë marrë pjesë në takime kur është folur për çështje të dhunës ndaj grave, apo takime informuese për shërbimet që ofrohen në qytetin e tyre për gratë e dhunuara.

“...nuk i njoh qendrat, as për mekanizmin nuk kam njohuri, sot po dëgjoj për to... Ne ndjehemi të veçuar...” (grua nga komuniteti Rom).

“...gratë me aftësi të kufizuara që janë të izoluara, sidomos ato të fshatrave, e kanë të vështirë ta marrin informacionin... po kur një grua nuk dëgjon, nuk shikon... është e varfër, as telefon nuk ka, si mund ta marrë informacionin... nuk e di por... mungon gjithçka për ne...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...jam e mbyllur, nuk kam ku marr informacion...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...nuk kam informacion për mekanizmin që është ngritur pranë bashkisë. Kam besim te policia” (grua nga komuniteti Rom).

(b) mungesën e besimit që institucionet mund t'i marrin në mbrojtje e nuk do t'i paragjykojnë.

“...jo, dhuna nuk denoncohet, pasi ka punonjës të cilët, kur ne ankohe mi, përgjigjen shumë keq, nuk kanë etikë, nuk na besojnë, të ofendojnë... thonë je e paaftë...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...kam frikë se të tallin dhe të përgojnë më pas...” (grua nga komuniteti Rom).

(c) frikën nga veprimet, sjelljet e bashkëshortit apo familjarit dhunues, si pasojë e denoncimit të dhunës në polici.

“...një mikja ime me aftësi të kufizuara fizike dhunohet fizikisht nga bashkëshorti...nuk e denoncoj dot më thotë, banoj në një familje me të afërmit e tij, nëse e bëj do të më tallin, dhunojnë... edhe nëse e denoncoj e di që nuk do të ndodhë asgjë, unë në darkë do të kthehem përsëri aty, nuk kam ku të shkoj...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...të gjitha gratë stepen, kanë frikë, i druhen asaj se çfarë

mund t'i gjejë të nesërmen pas denoncimit...” (grua nga komuniteti Rom)

(d) mungesën e një strehe të sigurtë për veten dhe fëmijët, pasi ato të denocojnë dhunën.

“...dhuna duhet denoncuar, por nuk ka shërbime që të të mbështesin pasi e denoncon...” (grua nga komuniteti Rom).

“...dua sigurinë e jetës. Jam dhunuar në vijimësi pas denoncimit nga bashkëshorti dhe nga të afërm të tij...” (grua nga komuniteti Rom).

“...mungojnë strehëzat e emergjencës...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...çfarë shërbimesh ka për mua nëse denoncoj? Po me fëmijët e mi ç'mund të bëhet?” (grua nga komuniteti Rom).

(e) mungesën e aftësisë për t'a dalluar dhunën që ushtrohet ndaj tyre dhe më pas për t'a denoncuar.

“...një grua me aftësi të kufizuara mendore as që është në gjendje ta kuptojë se çfarë po i ndodh, e ka të vështirë për ta kuptuar gjendjen në të cilën ndodhet dhe dhunën që i ushtrohet, jo më ta denoncojë...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...shpeshherë, dhunën që ushtrohet ndaj tyre, gratë me aftësi të kufizuara e keqinterpretojnë... u duket sikur bashkëshortit apo familjarëve u lejohet të sillen në atë mënyrë, sepse i shohin si mbështetjen e vetme që kanë...” (grua me aftësi të kufizuara).

(f) mungesën e aksesit në institucione për arsye të infrastrukturës së papërshtatur.

“...përveç një rampi tek bashkia që mund t'u shërbejë paraplegjikëve, asnjë institucion tjetër nuk është i përshtatur...” (grua me aftësi të kufizuara).

(g) paragjykimet nga opinioni/tradita

“...duke menduar që iu bëhemi barrë të tjerëve, e durojmë dhunën dhe nuk e denoncojmë...” (grua me aftësi të kufizuara).

“...ajo grua që çon burrin në polici, nuk është grua e mirë. Se burri edhe të fut një shpullë, varet si e ka pasur ditën është i lodhur dhe vjen në shtëpi e gjen gruan tek e ëma, s'gjen gjë për të ngrënë. Nëse grindja familjare shkon deri në polici, më mirë të ndahen. Unë nuk e

marr më gruan po më coi në polici, e ndaj...” (burrë nga komuniteti Rom)

“...tek ne, është turp të denoncosh burrin. Polici, do të të gjykojë dhe unë do të ndihem keq përpara tij, si e rrahur nga burri...” (grua nga komuniteti Rom).

h) frika nga diskriminimi, keqtrajtimi, dhe frika nga përjashtimi nga shoqëria.

“...E di se do të diskriminohesha. Nuk desha të ndihesha keq...” (antar i komunitetit LGBTI).

m) varësia ekonomike

“...jam pa punë. Vetëm burri punon. Si t'i rris e vetme tre fëmijë?” (antar nga komuniteti Rom).

V.3 Përshtatshmëria dhe disponueshmëria e institucioneve/qendrave/organizatave/ofruese të shërbimeve, në lidhje me gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara

Në këtë seksion, do të jepen në mënyrë të përmbledhur përgjigjet dhe perceptimet e të gjithë pjesëmarrësve në studim, në lidhje me përshtatshmërinë fizike, procedurale dhe atë në komunikim me qëllim lehtësimin e aksesit të grave e vajzave të dhunuara me aftësi të kufizuara në shërbimet për të gjitha gratë.

Nga të gjitha shërbimet pjesëmarrëse, të cilat ofronin shërbime për gratë, asnjë nuk pohoi të ketë ambientet e përshtatura për të siguruar aksesin në shërbimet e tyre për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara, viktimat të dhunës. Megjithatë, kur flitej për përshtatshmërinë, shumica e të intervistuarve e lidhnin atë vetëm me gratë me aftësi të kufizuara fizike. Asnjë nga pjesëmarrësit nuk kishte indikatorë të përshtatshmërisë për gratë me aftësi të kufizuara në shikim e në dëgjim.

“...Përshtatshmëria mungon totalisht në çdo aspekt në mjediset tona. Kur kemi pasur raste të personave me aftësi të kufizuara, kemi dalë jashtë zyrës për t'i pritur...” (punonjës i Bashkës).

“...Shërbimi u ngrit me urgjencë, deri tani, nuk ka pasur raste të grave me aftësi të kufizuara që të kanë kërkuar ndihmë. Mbase, duhet menduar përshtatshmëria për të ardhmen. Kjo do të shtonte numrin e klientëve...” (qendër shërbimesh).

Po ashtu, asnjë prej pjesëmarrësve nga institucionet

anëtare të mekanizmit të referimit nuk deklaroi të kishte udhëzues apo protokolle specifike për të menaxhuar rastet e dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara. Punonjësit përpiqen të jenë fleksibël dhe të përshtasnin formularët e vlerësimit për të gjitha gratë në rastet e trajtimit të vajzave e grave me aftësi të kufizuara. Shumica e pjesëmarrësve raportuan se ato u shërbenin njëloj të gjitha grave, me dhe pa aftësi të kufizuara.

Asnjë nga pjesëmarrësit nuk kishte strategji komunikimi dhe informimi të shkruara për gratë me aftësi të kufizuara. Të gjithë pjesëmarrësit deklaruan se nuk kishin marrë asnjë masë në drejtim të përshtatshmërisë së komunikimit/informacionit për persona të verbër apo me vështirësi në dëgjim.

Pjesëmarrësit nga institucionet dhe qendrat e shërbimeve, theksuan mungesën e burimeve financiare si një nga shkaqet e mungesës së aksesit për gratë me aftësi

të kufizuara në shërbimet e tyre. Me burime financiare të shtuara, ato do të përmirësonin shërbimin përmes përshtatshmërisë ndërtimore si edhe prodhimit të shumë informacioneve në formate alternative, sipas kategorive të aftësisë së kufizuar.

Pjesëmarrësit, ngritën edhe problemin e mungesës së transportit të përshtatur, e lidhur kjo me largësinë e shërbimeve nga qendrat e qyteteve në disa raste.

Gratë me aftësi të kufizuara, mungesën e aksesit në shërbime e argumentuan jo vetëm me mungesën e përshtatshmërisë ndërtimore të ndërtesave të institucioneve apo qendrave ofruese të shërbimeve, por edhe me mungesën e formateve të përshtatura për ta përçuar informacionin tek gratë me aftësi të kufizuara, të cilat kanë vështirësi në shikim, në dëgjim e të folur. Gratë u shprehën se e ndiejnë shumë nevojën për t'u informuar dhe për të thënë fjalën e tyre.

VI. KONKLUZIONE

Rezultatet e përfutuara nga ky raport vlerësimi, evidentuan dukshëm që problematika e dhunës ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komunitetet Rom dhe LGBT është shumë komplekse e mbart cilësi të veçanta. Progresi i bërë ndër vite në vendin tonë në drejtim të përmirësimit të politikave dhe kuadrit ligjor për çështje të lidhura me dhunën në familje dhe atë me bazë gjinore ka rritur mundësitë për trajtim dinjitoz e në përputhje me standartet të grave, viktimat të dhunës, përfshirë edhe gratë dhe vajzat nga këto tre komunitete. Pavarësisht progresit në kuadër politik, shumë mbetet ende për të bërë në drejtim të përmirësimit të cilësisë dhe aksesueshmërisë së shërbimeve në përputhje me standartet ndërkombëtare dhe nevojat specifike të komuniteteve të grave, viktimat të dhunës.

Ky vlerësim, synoi të sillte në vëmendje fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komuniteti Rom dhe LGBT, duke e analizuar atë si nga këndvështrimi i institucioneve përgjegjëse dhe ofruesve të shërbimeve, ashtu edhe nga këndvështrimi i vetë grave e vajzave, të cilat u përkasin të tre komuniteteve, ku u fokusua ky vlerësim.

VI.1 Konkluzione për gratë me aftësi të kufizuara

Institucionet përgjegjëse, që informojnë për nivelin e dhunës ndaj grave dhe vajzave, nuk pasqyrojnë të dhëna për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara të dhunuara dhe nuk përmbajnë tregues specifik të lidhur me aftësinë e kufizuar. Situata vazhdon të mbetet e njëjtë me atë të evidentuar në studimin e ADRF (2015).

Kuadri ligjor e politik që mbron gratë me aftësi të kufizuara nga dhuna, ka nevojë për përmirësime të mëtejshme, në përputhje me KDPAK, Ligjin⁴³ "Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e Personave me Aftësi të Kufizuara" dhe dokumenta të tjerë ndërkombëtarë.

Gratë e vajzat me aftësi të kufizuara janë të ekspozuara ndaj të gjitha formave të dhunës. Në varësi të llojit dhe specifikave të aftësisë së kufizuar, ato përballen me shumë sfida për të kapërcyer situatën e dhunës. Më vulnerabël në situata të tilla rezultuan të jenë gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara intelektuale dhe ato me probleme të shëndetit mendor, për shkak të vështirësive që ato kanë për t'a kuptuar dhe raportuar dhunën fizike dhe seksuale që ushtrohet ndaj tyre. Por jo më pak të dhunuara janë gratë dhe vajzat nga grupimet e tjera të aftësisë së kufizuar, si ato me aftësi të kufizuara fizike, në të shikuar apo në të folur, të cilat përjetojnë dhunë psikologjike e fizike edhe për shkak të varësive që kanë për t'u asistuar. Edhe dhuna pasive, ajo e cila shkakton gjendje të rënduar psikologjike, është e pranishme në mënyrë të vazhdueshme në jetët e grave me aftësi të kufizuara, për shkak të paragjykimave që familja dhe shoqëria kanë dhe shprehin për aftësitë e tyre.

Varësia fizike, ekonomike dhe sociale që gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara kanë nga bashkëshortët, familjarët apo kujdestarët vlerësohet se rrit dukshëm rrezikun e tyre për t'u gjendur të pambrojtura dhe në situata dhune. Ata rezultojnë të jenë në më të shumtën e rasteve dhunuesit kryesorë.

Përfaqësuesit e institucioneve dhe qendrave, ofruese të shërbimeve nuk kanë shumë njohuri dhe informacion për specifikat që mbart dhuna ndaj grave me aftësi të kufizuara. Fushatat dhe takimet ndërgjegjësuese të realizuara në kuadër të programeve të mbështetura nga donatorë nuk e kanë patur në fokus këtë problematikë.

Mungesa e denoncimeve të rasteve të dhunës ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara vjen për shkak të faktorëve që lidhen kryesisht me mungesën e informacionit për të raportuar dhunën, mungesën e besimit se institucionet përgjegjëse do t'u ofrojnë

⁴³ Ligji nr. 93/2014 datë 28.07.2014 "Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e Personave me Aftësi të Kufizuara".

mbrojtje dhe shërbime mbështetëse, si dhe frikën nga pasojat që do të kenë prej bashkëshortëve, familjarëve apo kujdestarëve në rast denoncimi.

Përfshirja dhe aksesimi i grave me aftësi të kufizuara në informacion për mekanizmat e ngritur në nivel vendor për mbrojtjen dhe trajtimin e grave të dhunuara, si dhe për qendrat që ofrojnë shërbime për to, rezultoi të jetë shumë i kufizuar. Vlerësohet e rëndësishme marrja e masave nga aktorët e pushtetit vendor dhe rajonal për të krijuar lehtësira në marrjen dhe shkëmbimin e informacionit ndërmjet strukturave ofruese të shërbimeve dhe grave me aftësi të kufizuara.

Rritja e kapaciteteve të grave me aftësi të kufizuara por edhe kujdestarëve dhe familjarëve të tyre për çështje të lidhura me të drejtat e tyre, identifikimin e dhunës dhe mënyrat e raportimit dhe denoncimit të saj vlerësohet të jetë me ndikim të drejtëpërdrejtë në parandalimin, kufizimin dhe trajtimin me mjetet e duhura të rasteve të dhunës.

Qendrat ofruese të shërbimeve për gratë e dhunuara, praktikisht të kufizuara në numër, janë të papërgatitura për të pritur gra me aftësi të kufizuara të dhunuara. Atyre u mungon plotësisht përshtatshmëria në ambiente, në informacion dhe në komunikim si dhe punonjësit e kualifikuar për të trajtuar raste të dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara, sipas nevojave specifike.

Mungesa e aksesit në të gjitha përmasat e tij, është evidente në të gjitha institucionet shtetërore, përgjegjëse për trajtimin e problematikës së dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara, si në nivel rajonal ashtu edhe atë vendor, duke penguar që herët qasjen që viktimat e dhunës, gra me aftësi të kufizuara, nevojitet të kenë tek institucionet që mbrojnë të drejtat e tyre.

Në kuadër të referimit të rasteve të dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara, koordinimi dhe bashkëpunimi ndërinstitucional vlerësohet të jetë shumë i rëndësishëm për faktin se specifikat e trajtimit të rasteve të tilla kërkojnë konsultimin e profesionistëve nga shumë disiplina.

Bazuar në konkluzionet e mësipërme, në vijim studimi ofron disa rekomandime për t'u patur në vëmendje nga institucionet në nivel qendror e vendor, me qëllim përmirësimin e situatës së adresimit të çështjeve të dhunës ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara.

VI.2 Konkluzione për gratë e vajzat anëtare të komunitetit Rom

Ky vëzhgim, tregoi se gratë e vajzat anëtare të komunitetit Rom janë të dhunuara më së shumti brenda familjeve të tyre.

Numri i denoncimeve nga gra e vajza të këtij komuniteti, viktimat të dhunës, vazhdon të mbetet i ulët. Institucionet përgjegjëse për trajtimin dhe rehabilitimin e përforcojnë këtë fakt.

Kur martohen, gratë romë e konsiderojnë vehten si pronë e bashkëshortit dhe dhuna ndaj tyre pranohet si dicka normale.

Dhuna, fillon herët në gratë e vajzat e këtij komuniteti, të cilat dhunohen edhe nga antarët e familjeve të tyre të origjinës. Ajo i shoqëron më pas, përgjatë gjithë ciklit të jetës.

Gratë e vajzat nga komuniteti Rom, nuk njohin ligjet dhe nuk kanë njohuri për shërbimet e trajtimit dhe rehabilitimit të viktimave të dhunës. Më së shumti, ato nuk dinë ku të drejtohen për të kërkuar ndihmë dhe për më tepër, nuk kanë besim as tek institucionet dhe as tek qendrat që ofrojnë shërbime.

Faktorë që e nxisin më shumë dhunën ndaj grave e vajzave të këtij komuniteti, lidhen më së shumti me gjendjen ekonomike, papunësinë, nivelin e ulët arsimor, por edhe traditën e krijuar në komunitetin ku ato jetojnë për rolet gjinore të burrave e grave.

Përgjithësisht, familjet e origjinës e mbështesin dhunën e ushtruar nga bashkëshorti dhe nuk e marrin në mbrojtje apo ta nxisin të denoncojë vajzën e tyre të dhunuar.

Lloje specifike të dhunës ndaj grave e vajzave të komunitetit Rom, janë të lidhura me braktisjen e shkollës dhe me martesat në mosha shumë të hershme; regjistrimin e fëmijëve në emër të antarëve të familjes së bashkëshortit; ndikimi i fortë i familjes së bashkëshortit dhe moslejimi i mëmësisë.

VI.3 Konkluzione për komunitetin e grave e vajzave LGBT

Kuadri ligjor, i cili mundëson realizimin e të drejtave të personave LGBT ka nevojë për përmirësime të mëtejshme me qëllim minimizimin e dhunës të të gjitha

formave në fusha të ndryshme ndaj anëtarëve të këtij komuniteti.

Gratë e vajzat e komunitetit LGBT jetojnë nën presion psikologjik nga familjet, miqtë e të afërmit, për shkak të orientimit të tyre seksual.

Në përgjithësi, gratë e vajzat nga ky komunitet nuk e denoncojnë dhunën.

Dhuna është e pranishme edhe jashtë familjes, në shkollë, punë dhe ambiente shëndetsore.

Dhuna ekonomike është gjithashtu e pranishme në gratë e vajzat e komunitetit LGBT.

Prindërit i dhunojnë psikologjikisht dhe fajësojnë veten për orientimin seksual të fëmijëve të tyre.

Pavarësisht ecurisë në ndryshimin e qëndrimeve të opinionit publik dhe ofrimit të shërbimeve për këtë komunitet, ende ka shumë për të bërë për të minimizuar dhunën e ushtruar ndaj grave e vajzave të këtij komuniteti.

Komuniteti transgjinnor është më i diskriminuari.

Gratë e vajzat lesbike, shpesh detyrohen të martohen nga prindërit, dhe kjo intensifikohet me kalimin e moshës.

VII. REKOMANDIME

- 1.** Përmirësimi i kuadrit ligjor dhe politikbërës që trajton fenomenin e dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje, me qëllim reflektimin në to të masave specifike për mbrojtjen e grave me aftësi të kufizuara, atyre të komunitetit Rom e LGBT.
 - 1.1** Aplikimi i qasjes së dyfishtë në të gjithë legjislacionin mbi dhunën. Të gjitha ligjet, strategjitë, aktet nën ligjore që trajtojnë fenomenin e dhunës ndaj grave e vajzave, duhet të përfshijnë elementë të veçantë⁴⁴ të parashikuara në ligje specifike për aftësinë e kufizuar si ato të lidhura me aksesueshmërinë, përshtatjen e arsyeshme, shërbimet e jetesës së pavarur, teknologjinë asistive etj. Po ashtu, në ligje, politika ku fokusi janë personat me aftësi të kufizuara, duhet të kihet në konsideratë fenomeni i dhunës së shtuar me të cilën përballen gratë e vajzat me aftësi të kufizuara.
 - 1.2** Ndryshime në Kodin Civil, Kodin Penal, Kodin e Familjes për garantimin e njohjes para ligjit të grave me aftësi të kufizuara intelektuale dhe mendore, dhe dhënies së mbështetjes së nevojshme në vendimarrje.
 - 1.3** Monitorimi sistematik dhe i vazhdueshëm i zbatimit të legjislacionit dhe impaktit të tij tegratë me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom edhe ai LGBT.
 - 1.4** Bazuar në ndryshimet e fundit, rekomandohen masa të veçanta, si trajnime në fushën e të drejtave të personave me aftësi të kufizuara dhe buxhete për të mundësuar zbatimin e koncepteve dhe shërbimeve të reja për gratë me aftësi të kufizuara, si ato të përshtatjes së arsyeshme apo shërbimet e përkthimit në gjuhën e shenjave të përfshira në ndryshimet e fundit të ligjit”Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare.⁴⁵
 - 1.5** Konsultimi efektiv dhe gjithëpërfshirës të grave me aftësi të kufizuara, atyre nga komuniteti Rom dhe LGBT, si edhe i organizatave të tyre gjatë hartimit të ligjeve dhe politikave.
 - 1.6** Udhëzime dhe trajnim i posaçëm për nëpunësit e barazisë gjinore dhe punonjësit e institucioneve, pjesë e mekanizmit të referimit në nivel vendor, në lidhje me nevojat e veçanta të grave me aftësi të kufizuara, atyre të komunitetit Rom dhe LGBT.
- 2.** Përmirësimi i sistemit të mbledhjes dhe raportimit të të dhënave për dhunën ndaj grave duke plotësuar sistemin ekzistues me të dhëna të specifikuar për gratë me aftësi të kufizuara, gratë nga komuniteti Rom dhe LGBT (me tregues sipas gjinisë, moshës, llojit të aftësisë së kufizuar, arsimit), përfshirë përhapjen, shkaqet dhe pasojat e dhunës.
 - 2.1** Institucione të tilla si; policia, prokuroria, gjykata, drejtoria e shendetit publik duhet të përmirësojnë sistemin e tyre të mbledhjes dhe raportimit të të dhënave, duke përfshirë në të, të dhëna për rastet e dhunës ndaj të tre kategorive me fokus të këtij studimi.
 - 2.2** Përpunimi dhe analiza e të dhënave të mbledhura me qëllim evidentimin e nevojave specifike që kanë për mbështetje gratë dhe vajzat, viktimat e dhunës me aftësi të kufizuara, komunitetit Rom dhe LGBT.

⁴⁴ Për shembull, Vendimi Nr. 334, datë 7.12.2011 "Për mekanizmin e bashkërendimit të punës për referimin e rasteve të dhunës në marrëdhëniet familjare dhe mënyrën e procedimit", Vendimi i Këshillit të Ministrave Nr. 505, datë 13.07.2011 "Për miratimin e standardeve të shërbimeve të perkujdesit shoqëror për viktimat e dhunës në familje, në qendrat rezidenciale, publike dhe jo publike" e të tjerë.

⁴⁵ Ligji Nr. 9669, date 18.12.2006 "Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare", Ndryshuar me: Ligjin nr. 9914, datë 12.05.2008, Ligjin Nr. 10329, datë 30.09.2010 Ndryshuar me Ligjin Nr 47/2018.

- 3.** Rritja e bashkëpunimit dhe koordinimit ndërinstitucional ndërmjet institucioneve në nivel vendor, pjesë e mekanizmit të referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës në familje, me synim garantimin e një shërbimi cilësor edhe për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom dhe LGBT, viktima të dhunës.
 - 3.1** Rishikimi i strukturës së Komitetit Drejtues, si edhe i Ekipit Teknik Ndërdisciplinar, si pjesë përbërëse të Mekanizmit të Referimit, me qëllim përfshirjen në to edhe të anëtarëve nga sektori i aftësisë së kufizuar si edhe organizata në mbrojtje të të drejtave të grave nga komunitetet Rom dhe LGBT.
 - 3.2** Rivlerësimi i përgjegjësive të institucioneve, pjesë e mekanizmit të referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës, me qëllim rritjen e performancës së tyre në drejtim të adresimit të nevojave të veçanta të grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, atyre të komunitetit Rom dhe LGBT, viktima të dhunës.
- 4.** Rritja e kapaciteteve të profesionistëve të institucioneve përgjegjëse për trajtimin e rasteve të dhunës ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, grave nga komuniteti Rom dhe LGBT.
 - 4.1** Vlerësimi i nevojave për asistencë teknike dhe trajnime për punonjësit e institucioneve përgjegjëse në nivel qendror dhe vendor si dhe për ofruesit e shërbimeve për gratë e dhunuara.
 - 4.2** Rivlerësimi i programeve të ofruesve të shërbimeve me qëllim përfshirjen në to edhe të komponentëve të lidhur me trajtimin sipas nevojave specifike të grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, atyre nga komunitetet Rom dhe LGBT, të dhunuara.
 - 4.3** Planifikimi i trajnimeve për punonjësit e të gjitha institucioneve dhe qendrave që ofrojnë shërbime për dhunën ndaj grave.
- 5.** Rritja e aksesit në informacion për gratë dhe vajzat nga të tre komunitetet, me qëllim parandalimin e rasteve të dhunës si dhe mbrojtjen dhe trajtimin kur ato janë viktima të dhunës.
 - 5.1** Qëndrat e shërbimeve për gratë dhe vajzat, viktima të dhunës dhe trafikimit, si publike edhe private, të ofrojnë informacion dhe këshillim për të gjitha kategoritë e grave me aftësi të kufizuara përmes mjeteve dhe formateve të përshtatura të komunikimit.
 - 5.2** Garantimi për gratë dhe vajzat nga të tre komunitetet, vecanërisht ato me aftësi të kufizuara dhe komunitetit Rom, nga strukturat përgjegjëse në nivel vendor (bashkitë, institucionet e tjera në nivel vendor dhe rajonal, organizatat) i aksesit në informacion mbi mënyrat e parandalimit, njohjes dhe raportimit të rasteve të shfrytëzimit, dhunës dhe abuzimit në formate të përshtatura, sa më pranë mjediseve ku ato jetojnë.
 - 5.3** Fuqizimi i rolit të mjekut të familjes, administratorit shoqëror dhe psikologut në shkolla, për të shërbyer si urë lidhëse për informim, edukim, identifikim dhe parandalim të dhunës.
 - 5.4** Përfshirja e punonjësit social në strukturën e institucioneve përgjegjëse për trajtimin e rasteve të dhunës ndaj grave me qëllim lehtësimin e marrëdhënies ndërmjet viktimës dhe institucioneve si dhe ndërmjet vetë institucioneve.
- 6.** Ofrimi i shërbimeve mbështetëse të përshtatshme për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara, ato nga komuniteti Rom dhe LGBT, viktima të dhunës.
 - 6.1** Shërbimet ekzistuese të emergjencës (48 orëshe) për gratë dhe vajzat, viktima të dhunës në familje, si edhe viktima të trafikimit, duhet të ridimensionojnë rolin e tyre me qëllim që të jenë të arritshme dhe të vlefshme edhe për vajzat dhe gratë me aftësi të kufizuara të dhunuara, ato nga komunitetet Rom dhe LGBT.
 - 6.2** Të ngrihen në çdo bashki qendra shërbimesh për gratë dhe vajzat, viktima të dhunës në familje, me karakter gjithëpërfshirës për të akomoduar edhe vajzat e gratë me aftësi të kufizuara, ato nga komunitetet LGBT dhe Rom.

- 6.3** Shërbimet shëndetësore të ofrojnë shërbim për gratë dhe vajzat e dhunuara me aftësi të kufizuara, duke përmirësuar aksesin në mjedise, transport të përshtatur e komunikim, procedurat/protokollet dhe trajtimi.
- 6.4** Institucionet si Policia, Gjykata dhe Prokuroria të kenë shërbim të arritshëm dhe cilësor edhe për vajzat dhe gratë me aftësi të kufizuara, duke përmirësuar aksesin në mjedise, transport të përshtatur e komunikim, procedura/protokoll dhe trajtim dhe duke caktuar, punonjës të specializuar vecanërisht për adresimin e nevojave dhe trajtimin e nevojave të tyre.
- 6.5** Institucionet e tjera, pjesë e mekanizmit të referimit dhe trajtimit të rasteve të dhunës në familje, si në fushën e arsimit, formimit profesional, shërbimeve shoqërore e strehimit, të ofrojnë shërbime të arritshme, gjithëpërfshirëse dhe të specializuara për gratë dhe vajzat, viktimat të dhunës, të domosdoshme për integrimin e tyre në shoqëri.
- 6.6** Rishikimi i standardeve për qendrat e trajtimit të viktimave të dhunës dhe viktimave të trafikimit, për t'i përputhur ato me KDPAK dhe Konventën e Stambollit, duke u shoqëruar edhe me rishikimin e procedurave, protokolleve, burimeve njërzore, për të realizur një mirëmenaxhim të rasteve, bazuar në një qasje individuale dhe multidisiplinare/multisektoriale.
- 6.7** Të lehtësohet procedura e regjistrimit civil dhe rezidencial për anëtarë të komunitetit Rom, pasi shpesh herë psër shkak të mungesës së tyre, grave romë nuk u ofrohet shërbimi në zonat, ku aktualisht banojnë.
- 6.8** Të ofrohet përkthyes rom, në momentin kur merret dëshmia e grave të dhunuara nga ky komunitet.
- 6.9** Të trajnohen/fuqizohen organizatat që ofrojnë shërbime për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara dhe ato nga komuniteti LGBT.
- 6.10** Të ndërmerren projekte dhe programe, të cilat do të fuqizojnë ekonomisht gratë e vajzat nga komunitetet Rom, LGBT dhe me aftësi të kufizuara, pasi dhuna mësëshumti, u lidh me varfërinë dhe varësinë ekonomike të tyre. Përcaktimi i kuotave në punësim, vecanërisht për gratë Romë dhe ato me aftësi të kufizuara, do të nxiste procesin e punësimit të tyre.
- 7.** Sigurimi i aksesueshmërisë në mjedise, informacin e komunikim, në përputhje me standardet e miratura,⁴⁶ në të gjitha institucionet dhe qendrat e shërbimeve për të lejuar aksesin në to edhe për gratë me aftësi të kufizuara.
- 8.** Rritja e bashkëpunimit ndërmjet organizatave të aftësisë së kufizuar, atyre të komunitetit Rom dhe LGBT me qendrat, ofruese të shërbimeve për gratë e dhunuara, me qëllim informimin reciprok për çështje të lidhura me dhunën ndaj grave nga të tre komunitetet, si dhe shërbimet që duhet t'u ofrohen atyre.
- 9.** Rritja e kapaciteteve të familjarëve dhe kujdestarëve të grave me aftësi të kufizuara me qëllim ndërgjegjësimin e tyre për çështje të lidhura me të drejtat e grave me aftësi të kufizuara, identifikimin e formave të dhunës dhe raportimin.
- 10.** Planifikimi financiar në mënyrë progresive nga të gjitha institucionet përgjegjëse duke siguruar përfshirjen dhe konsultimin me grupet e interesit për ofrimin e shërbimeve për gratë e dhunuara, me qëllim përmbushjen e detyrimeve dhe respektimin e standardeve të shërbimeve për gratë me aftësi të kufizuara, viktimat të dhunës.
- 11.** Fuqizimi i sistemit të monitorimit e vlerësimit të zbatimit në praktikë të kuadrit ligjor dhe nënligjor në mbrojtje të grave të dhunuara përfshirë gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara.

⁴⁶ VKM nr. 1074 datë 23.12.2015 "Për përcaktimin e masave për mënjanimin e pengesave në komunikim dhe infrastrukturë në ofrimin e shërbimeve publike për personat me aftësi të kufizuara".

VIII. REFERENCA

- BE (2010). Strategjia Evropiane mbi Aftësinë e Kufizuar 2010- 2020. BE.
- Parë në <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:en:PDF>.
- Cani, B. (2010). Gratë me aftësi të kufizuara-Të përfshira apo të harruara. FSHDPAK, Tiranë.
- Curry.A. M., &Navarro.F., (2002). Përgjigje për abuzimin ndaj grave me aftësi të kufizuara: Zgjerim i përkufizimit të dhunës në familje. Fuqizimi i sistemit të kujdesit shëndetësor në përgjigje të dhunës në familje, volumni 8, nr.1.
- Council of Europe (2017). GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention).
- Danish Institute for Human Rights. (2010). Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Albania.
- Haxhiymeri, E. (2011). Dhuna ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara në Shqipëri". FSHDPAK, Tiranë.
- Halil Dunder et al (2005). Poverty and Education in Albania. Kush përfiton nga shpenximet publike.World Bank. Washington DC.
- Heijden. V.D. I, (2014). Çfarë funksionon në parandalimin e dhunës ndaj grave me aftësi të kufizuara.
- Kelly, L., Lovet, J. & Kocaqi, M. (2015). Shqipëria – Raporti përfundimtar: Hartëzimi i shërbimeve mbështetëse kundër dhunës ndaj grave dhe vajzave. Këshilli i Evropës dhe UN Women.
- Komiteti mbi të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore (1995). Komenti numër 5, Personat me Aftësi të Kufizuara E/1995/22.
- Parë në <http://www.refworld.org/docid/4538838f0.html>
- Komisioni European (2018). Raporti për Shqipërinë, 2018. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-albania-report.pdf>.
- Këshilli i Evropës (2001). Raport sqarues për Konventën e Këshillit të Evropës “Për parandalimin dhe luftën kundër dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje.
- Parë në <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800d383a>.
- Këshilli i Europës (2003). Deklarata e Malagës. Këshilli i Europës.
- Parë në http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2003-Disabilities/Decl_finale.asp.
- Këshilli i Evropës (2006). Plani i Veprimit të Këshillit të Evropës 2006- 2015. Këshilli I Evropës.
- Parë në http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec_2006_5%20Disability%20Action%20Plan.pdf.
- Këshilli i Evropës (2011). Konventa për parandalimin dhe luftimin e dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje” (Konventa e Stambollit). Këshilli i Evropës.
- Parë në <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210>.
- Konventa për të Drejtat e Fëmijëve: Komenti numër 9 (2006), Mbi të drejtat e fëmijëve me aftësi të kufizuara.
- Parë në <http://www.refworld.org/docid/461b93f72.html>.
- NDI (2016). LGBTI Public Opinion Pol for Western Balkans.
- OKB (1979). Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Gruas. OKB.
- Parë në <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>.
- OKB (1983).Programi Botëror për Veprim për Personat me Aftësitë Kufizuara.OKB.
- Parë në <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r052.htm>.

- OKB (1993). Rregullat Standarde të Barazisë së Mundësive për Personat me Aftësi të Kufizuara. OKB.
- Parë në <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=26>.
- OKB (1993a). Deklarata mbi Eliminimin e Dhunës ndaj Gruas. OKB.
- Parë në <https://www.umn.edu/humanrts/instreet/e4deww.htm>.
- OKB (1995). Deklarata e Pekinit dhe Platforma për Veprim. OKB.
- Parë në <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>.
- OKB (2006). Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara. OKB.
- Parë në http://www.un.org/disabilities/documents/convention/crpd_albanian.pdf;
- OKB (2012). Studim tematik mbi çështje të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara. OKB.
- OKB (2012). Studim tematik mbi çështje të dhunës ndaj grave e vajzave me aftësi të kufizuara. OKB.
- OSCE/ODIHR (2013). Raporti rajonal mbi antidiskriminimin dhe pjesëmarrjen e romëve në vendimmarrjen lokale.
- OSFA (2012). Dekada e Romëve dhe Situata e Romëve në Shqipëri.
- Qendra për Studimin e Dhunës dhe Pajtimeve (2005). Në skajë: Dhuna ndaj grave me aftësi të kufizuara”.
- ILO (1983). Konventa për Rehabilitimin Profesional dhe Punësimin (Personat me aftësi të kufizuara) Konventa Nr. 159. ILO.
- Parë në http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C159.
- Imkaan (2018). ‘A Thousand way to solve our problems’: An analysis of existing Violence Against Women and Girls (VAWG) approaches for minoritized women and girls in the Western Balkans and Turkey. Parë në: <http://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/08/a-thousand-ways-to-solve-our-problems>.
- Philips, S. (2012). Gratë me aftësi të kufizuara në rajonet e Europës dhe Euroazisë. USAID.
- Schulze, M. (2009). Udhërrëfyes mbi të drejtat e personave me aftësi të kufizuara. Të kuptuarit e Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara.
- Parë në http://iddccconsortium.net/sites/default/files/resourcestools/files/hi_crpd_manual_sept2009_final.pdf.
- SHSSH & UNDP (2013). Standartet e shërbimeve të perkujdesit shoqëror për viktimat e dhunës në familje, në qendrat rezidenciale, publike dhe jo publike.
- Parë në <http://www.sherbimisocial.gov.al/wp-content/uploads/2014/03/standarde-per-dhunen.pdf>.
- Veizi, M. (2012). Copying with violence. Mbështetur nga Qendra Europiane për të Drejtat e Romëve, ERRC.
- UNDP, CESS (2012). Studim për vlerësimin e nevojave të komuniteteve romë dhe egjiptiane në Shqipëri. UNDP Albania.
- UNDP, INSTAT (2015). Romët dhe Egjiptianët në Shqipëri. Profili social-demografik dhe ekonomik bazuar në Censurin 2011.
- UNDP, CESS (2016). Mapping the skills, employment opportunities and undertaking by Roma and Egyptian Communities. UNDP Albania.